

165559

22

A RÉZMETSZÉS MŰVÉSZETE A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN

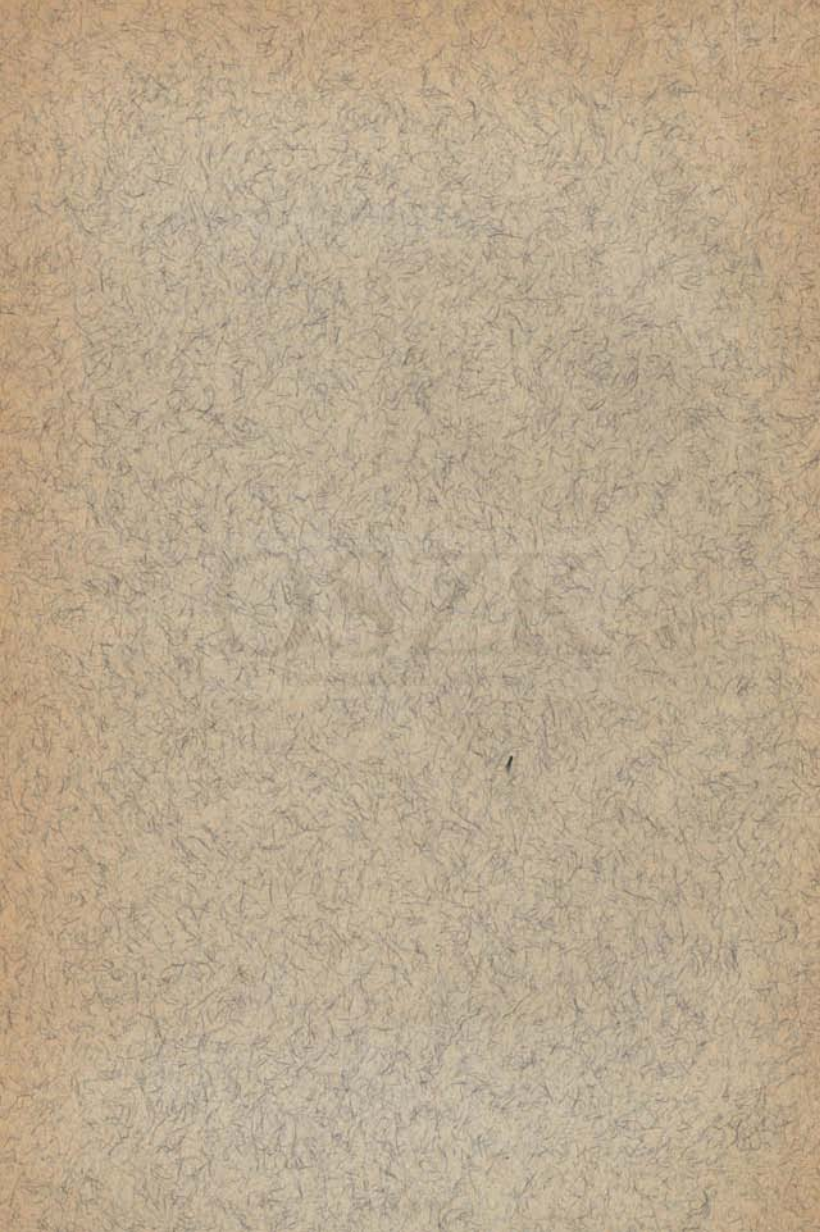
A RÉZMETSZŐ DEÁKOK

IRTA :
DR. ECSEDI ISTVÁN

18 képpel.

DEBRECEN, 1931.
MAGYAR NEMZETI KÖNYV- ÉS LAPKIADÓVÁLLALAT R. T.

1086.

A RÉZMETSZÉS MŰVÉSZETE A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN

A RÉZMETSZŐ DEÁKOK

**IRTA :
DR. ECSEDI ISTVÁN**

Országos Széchényi Könyvtár

18 képpel.

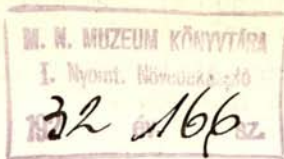
**DEBRECEN,
MAGYAR NEMZETI KÖNYV- ÉS I APKIADÓVÁLLALAT R. T.
1931.**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

hung. h.
24.594

165559

Debrecen város a XVIII. században.

Debrecen város a XVIII. század folyamán hatalmas fejlődésen ment keresztül. 1693-ban felujtják, de csak 1715-iki országgyűlésen iktatják törvénybe szabadkirályi városi jogait. S bár a század kétharmad részében nagy válsáspolitikai küzdelem köti le erejét, a súlyos teher alatt naggyá nőtt gazdasági és kulturális jelentősége.

A hatalommal való hosszú tusakodás közben 1745-ben Domokos Márton főbíró lángeszű diplomatiája egyelőre zálogba veszi a város mai óriási határainak jórészét, mint magvaszakadt birtokot. Gazdasági alapja le volt rakva.

A földből, mint öserőből nőtt ki hatalmas iparos és kereskedő lakossága. Pedig e nagybirtoku, jótalaju, földü város lakossága nem földművelő. Igaz, hogy földet mindenki kap, aki kér és megtermelheti kenyerét, ha akarja, a főfoglalkozás azonban mégis az ipar és a kereskedelem.

Az egykoru Schwartner szerint Debrecenben 1792-ben 43 céh él 2364 iparossal, nem céhes ipar is van 42 fajta, 327 iparossal; vagyis Debrecenben ezeit 2691 iparos, 682 segéd- és 953 inassal dolgozik a város javán.¹

¹) Schwartner M.: Statistik des Königreichs Ungarn. Pest 1798 II. k. 234. 4.

Az iparnak jó piacot nyújtott az évszázadok óta óriásivá fejlődött debreceni országos vásár. A vásárt felkeresték a hazai kereskedők ép úgy, mint a német-római birodalom minden tartományából. A debreceni vásár két részből állott. A kirakodó vásár valóságos bazár-várost képezett a város nyugati árkán kívül. Itt az 1793. évben megtartott nyári vásáron 1823 frt. helypénzt szedett be a város.

A nagy kirakodó vásárnak alapja az a hatalmas állatvásár, mely az egykoru szerint úgy nézett ki, mint egy „táborozó nomád horda.”¹ Ezt a hatalmas állatállományt az a debreceni határ nevelte, mely ma buzát terem. A jószágkora tavasztól késő ősziig a Hortobágy pusztán és a környező pusztarészekén legelt. Télen pedig eltartotta a várost északról, keletről és délkeletről körülvevő erdőség avarja és a már ekkor kialakulóban levő tanyai élet szálaskarmánya.

A jobb anyagi jólét a lakosság szaporulataira vezetett. A természetes szaporulat mellett a vidékiek is szívesen költöztek be a palánkkal és többféle hatalmas privilégiumokkal védett gazdag városba. Így Debrecen már a század végén Magyarország legnépesebb városa lett. 1792-ben 29.153 főnyi lakosságával tul-szárnyalja a nagy magyar kereskedő várost, Pestet (26.684 l.) és a híres koronázó várost, Pozsonyt. (27.871 l.)² Ez a nagyszámu lakosság szinmagyar, elsősorban iparos és kereskedő,

¹ U. O. 268. l.

² U. O. 269. l.

a szántóvető népesség háttérben van és jórészt ama kettőnek fuvarosa és őrlőse.

A nagy anyagi jólét szilárd alapot ad a városnak a századon át tartó vallás-politikai harcokban ép úgy, mint József császár németesítő politikája ellen. A nemzeti öntudat erejét semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy mikor a császár a közigazgatás nyelvét a német nyelvet tette, a város tanácsa inkább századok múltán visszatért a latin nyelv használatára, mintsem a németet fogadta volna el.¹

Amde a jólét, a nemzeti öntudat legnemesebb gyümölcse a kulturális haladás. A magyar református kultúra legszebb fejlődését a XVIII. században Debrecenben mutatja fel. Ez a kultúra magyar és népkultúra. Már 1739-ben a városi tanács hat községi elemi iskolának, mint nevezték: „Nemzeti Oskolának” felállítást rendeli el. A következő 1740. évben az iskolák már meg is kezdik működésüket és összeírják a tanköteleseket is. Ettől kezdve a népoktatás kiegészítésén a század folyamán folyton buzgólkodik a város.²

A tudományos oktatás kővára a református kollégium, melynek 1794-ben 2301 diákja volt s köztük 378 togátus deák. Schwartner a kollégiumi nevelést kolostorinak nevezi. „53 cella van, — ugymond — mindeniknél 3—7 diák lakik, melléjük 365 mendikáns van besorozva. Az iskola tőkéje 138,000 frt. Fentartása

¹ József császár uralma alatt a városi jegyzőkönyvek latinul vannak szerkesztve.

² Ecsedi I.: Első községi népiskolák Debrecenben, Debreceni Képes Kalendárium 1925. évi H. I.

Debrecen városának gondja. Könyvtára 20,000¹ kötet, évi gyarapításra 500 frt-ja van¹.

A kollégium keretében a felsőoktatás felvirágoztatásán a város az egyházzal karöltve buzgólkodik. Mig a tanárok közül egyik-másik latin nyelven irt lefedezésével teszi az iskolát világhírűvé, addig az iskola szellemében már él a magyar nemzeti Géniusz s a tettek egész sora mutatja az élő magyar szellem tevékenységét.

Hatvani István professzor világhírű tudományos vizsgálatainak eredményei még latin nyelven jelennek meg, Sinay Miklós előadásait latinul tartja, de a fiatalabb tanárok szívvel-lélekkel a magyar nyelvű irodalom mellett vannak. E gondolatnak megnyerik az iskola vezetőségét és lassan az a gondolat érlelődik meg, hogy a kollégiumban a magassabb tudományokat is magyar nyelven kell tanítani.

Már 1790 óta a poéták és a stiliszták magyarul irnak. Magyar irányzatukért az irodalomtörténet „Debreceni Kör“ néven ismeri e kis irodalmi kört. Ebből a körből emelkedik ki a nagy magyar lírikus Csokonai Vitéz Mihály. A debreceni körben születik meg az első magyar nyelvtan is 1795-ben.²

Korszakalkotó esemény volt, amikor a Tiszántúli Református Egyházkerület Domokos Lajos főgondnok hatalmas befolyására 1797. április 25-én kimondja, hogy a kollégiumban május 1-től minden tudományt magyarul kell tanítani, mert ezt kívánja a művelődés érdeke,

¹ Magyar Grammatika. Bétsben 1795.

² Schwartner: id. m. 553. l.

az ország törvénye és a tanítás sikere.¹ Sokan, — még Sinay Miklós is —, nem hittek abban, hogy a magyar nyelv alkalmas lenne a magasabb tudományok tanítására. A kollégium tanárai és diákjai fényes cáfolatot adtak a kételkedőknek az 1799 április 18—20-án megtartott magyar nyelvű vizsgálatokon, amikor a diákok a helyi és az ország minden részéből összesereglett férfiak előtt fényes sikerrel vizsgáztak magyarul.²

A siker forrása az volt, hogy a tanárok a magyar nyelvű oktatáshoz a jó magyar tankönyvek egész sorát írták, a diákok pedig a tanárok útmutatása szerint a tankönyvekhez jó szemléltető képeket készítettek. A kollégium apraja-nagyja vállvetett munkával dolgozott egy nagy és nemes célért: a magyar nemzeti kulturáért.

Végül nem lehet azt figyelmen kívül hagyni, hogy a debreceni kollégiumban fejlődött ki évszázadok alatt a legsajátságosabb diákélet. A diákok élete összeforrott a polgárság életével. A diákok résztvettek a polgárság örömében, bánatában. A polgár szent tisztelettel tekintett a kollégiumra, a mi iskolánknak nevezte s tehetsége szerint segítette a skólabeli diákokat.

•

A kollégiumi diákok a XVIII. században számos hasznos egyesületbe tömörültek. Mi ez

¹ Balogh Ferenc: A debreceni református Kollégium története Debr 1904.

² Tanári jegyzőkönyv 1799. Kollégiumi Levéltár.

alkalommal a képzőművészetben működő deákokat, a rézmetsző deákokat szándékozunk ismertetni.

A rézmetszés első kezdetei a debreceni Kollégiumban.

Hogy ki vitte be a rézmetszés mesterségét a debreceni ref. kollégiumba és hogy ki volt az első rézmetsző deák, azt ma határozottan megállapítani nem lehet, de nem is szükséges. Annyi bizonyos, hogy az országban szerte működő rézmetszők nem voltak hatás nélkül a leghatásosabb és leggyorsabb alkalmával a hazánk messze vidékein megfordult theológusainkra; másfelől az évről-évre külföldet, főleg Hollandiát látogató tudomány-kedvelő fiaink előtt sem maradhatott ismeretlen az ezidőtájt nagyon fellendült rézmetszés művészete s nem egy közülök e hazában, vagy külföldön megismerkedvén e nemes mesterséggel, tovább ápolta azt házi tűzhelyénél és ha kész művész nem lehetett is, de e mesterség faja iránt táplált rokonszenvét más, talán éppen művészi lelkükbe is átplántálhatta.

Minden valószínűség szerint az első deák, aki a debreceni ref. kollégiumban, mint rézmetsző működött Kovács György volt, aki: „*Enekes könyv Mellyben vagynak Hymnusok, Ditséreték Innepekre és egyéb alkalmatosságokra tartozó régi Istenes énekek. Dávid királynak CL Soltári egynéhány buzgó Imádságokkal. Debreczenben. 1749.*“ c. műhöz a következő címlapot metszette: A mennyben angyalok fuvoláznak, gitároznak. A földön pedig egy öreg férfi térdel, gitározik és énekel az

Az 1749-ben Debrecenben megjelent
 „Énekeskönyv” címlapja.
 Metszette: Kováts György.

előtte kinyitott zsoltárból. A metszet 12.4x6.6 cm. nagyságban; alján G. Kováts sc. olvasható.

Ugyancsak Kováts György, a későbbi városi hites mérnök volt az, aki „A kereszttyén *Ethika... rövid summája Debreczen. 1750. c.* könyvben a következő symbolikus képet metszelte: Krisztus, Mária és még néhányan egy társaságban ülnek két tanítvánnyal, amint ez Lukács evang. X. v. 42. v. írva vagyon; a képre van vésve még az ugyanonnan idézett textus: „*Mária pedig a jobb részt választá.*“ A lap alján „*G. Kováts sc.*“¹

Kováts György után azonnal *Farkas István* deák következik időrendben, aki a Sinai Miklóstól kiadott és általa előszóval ellátott „*M. T. Ciceronis Espitolarum Selectarum Libri tres... Debrecini MDCCLXVII.*“ c. könyv címképét véste rézbe: Egy könyvtári ábrázal e metszet, melyben az asztal mellett dolgozó tudósnak a szolga egy irattekercset nyújt át. Aláírva: „*Steph. Farkas sculpsit Debrecini.*“²

Farkas István metszelte a Debrecenben 1767-ben megjelent „*Uj Testamentum*“-hoz a címlapot 12x6.3 cm. nagyságban.

Kabai Mihály 1788-ban a debreceni asztalos céh számára rézbemetszelte a szabaduló levelet, mely azért is becses, mert ebben maradt ránk Debrecen város akkori látképe.³

Szintén az első rézmetsző deákok közé

¹ Szilágyi L.: Adalék a magy. orsz. képzőművészek történetéhez. Történelmi Társ. 1880. 162. l.

² Szilágyi id. m. U. o. 160. l.

³ Zoltai Lajos: A kálvinizmus és a művészet Debrecenben. 1928. 12. l.

„Cicero levelei“ címlapja.
Metszette: Farkas István. 1767.

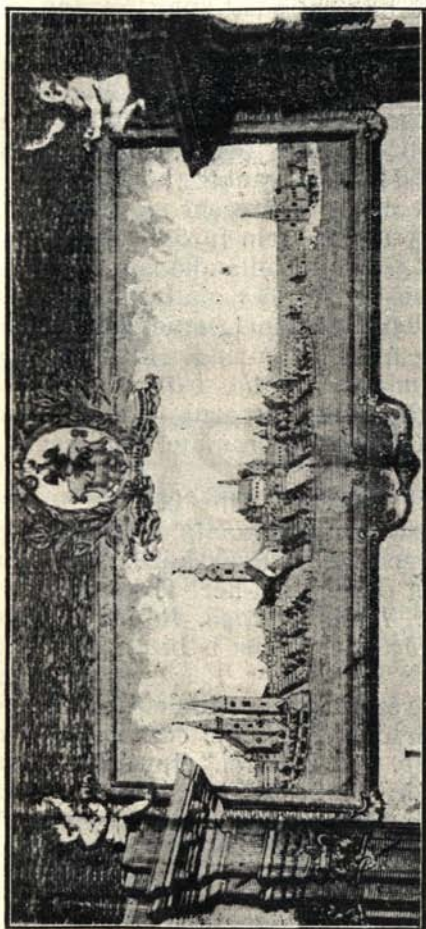
tartozik a püspökladányi születésű — később országoshírű művész — *Karacs Ferenc* is, aki alsó és felső tanulmányait a debreceni ref. kollégiumban végezte és mint togátus deák¹ 1787-ben irta alá a főiskolai törvényeket — sub-scribált.² Karacs saját állítása szerint a térkép-rajzolást és az ércbevaló metszegetést az iskolában kezdte meg.³ Azonban ilyen fajta munkája ez időből nem maradt ránk.⁴ Legalább nem tarthatjuk metszel utáni lenyomtatnak sem a „*Figurae geometricae, quae delineavit — és nem sculpsit — Franciscus Karats anno 1788*“ c. munkáját, mely tíz 4¹ lapon különféle geometriai és stereometriai figurákat tartalmaz, épügy, mint azt a 34 darab térképlapot sem, melyet „*Descriptio Orbis Antiqui in XXXIV Tabulis delineata per Fr. Karats A. P. C. N. MDCCCLXXXIX.*“ gyűjtemény alatt őriz a debreceni kollegium nagy könyvtára. Egy 19 éves ifju theológusnak pompás tollrajza és ügyes színezése ez atlasz s a német „*Descriptio Orbis Antiqui in XLIV. Tabulis exhibita a I. D. Koellero Hist. et Polit. P. P. Aldorfino studio atque*

¹ Togátus deák megfelel a mai akadémiai vagy egyetemi hallgatónak. Nevüket az akkori deák egyenruhától (toga) nyerték.

² Dr. Ecsedi L.: Karacs Ferenc térképmetsző élete és művei. Debrecen 1911. 19 l.

³ Karacs Teréz: Jegyzetek Karacs Ferenc életéhez 1885. Kézirat a debreceni ref. koll. nagy könyvtárában.

⁴ V. Ö. Dóczi I.: Rézmetsző deákok. A debreceni ref. főgymn. Értesítő 1894—95. 163 l.

A debreceni asztalos céh szabaduló levelén a fej Debrecen város látképe.
Metszette: Kabai Mihály. 1788.

opera Chr. Weigelti Norinbergae. c. térkép-gyűjtemény hiányos másolata. Egy tejlődő tehetségnek munkái ezek s gyakorlatának hiányait nem egy elrontott térképlap bizonyítja.

Karaccsal együtt kell felemlitenünk kisleányt Pethe Ferencet is, aki szintén Karacsnak idősebb kortársa, debreceni diák (1872—86.) és 1786-ban ugyanott köztanítója volt. Igaz, hogy az ő debreceni tartózkodásához egyetlen egy munka sem fűződik, de ő tervezte és rajzolta a távoli Hollandiában rövid öt évi tartózkodása (1788—93.) alatt azt a néhány magyar nyelvű térképet, amellyel pompásan díszítette az általa hibátlanul kiadott bibliát: „*Hollandi magyar Biblia, Ultrajektom 1794.*“, hogy az akkori angol regens — a későbbi IV. György, értékes aranyéremmel jutalmazta meg érte.¹

E derék munkát Pethe később, részletekben még hazánkban is kiadta, csakis így kerülhetett Debrecenbe e táblák közül a mai napig meglevő két darab két-két térképpel u. m.: *Szent vezér, Izrael országa; Római birodalom és Sidóország*, melyet ma is bizonyos csodálattal szemlél a szakember. E szépen kidolgozott 36×44 cm. réztáblákon mindeniken be van vésve a szerző neve: *Pethe composuit et delineavit. Sculp. van Baansel.*“, tovább a rendeltetési helyük: költessék e tábla a Józsva könyve után. Pethe maga nagy jelentőséget tulajdonít e munkájának. „Vedd kedvesen — olvasható az egyik réztáblán —, szíves fáradozá-

¹ Balogh F.: A magy. prot. egyháztörténelem részletei Debrecen, 1872. 70. l.

sunknak e csekély gyümölcsét, annyival inkább, hogy ezt talán mint 'sengét' úgy találod édes Magyar Hazánkban."

Tény az, hogy sem Karacs, sem Pethe nem metszettek maradandó alkotásokat debreceni tartózkodásuk alatt, később pedig mind a ketten távol estek az „alma mater“-től — Karacs 1795-től Pestre, Pethe a Dunántulra, majd Bécsbe tévén át lakhelyét. Pethe magyar nyelvű mappái megelőzték Karacs ilyenmű alkotásait. De Karacs antik-térképeivel, Pethe a szent-könyvben alkalmazott szép mappáival irányt, buzdítást adtak a debreceni deákoknak nagyarányu munkájuk megkezdéséhez.

Az első magyar iskolai atlaszok.

A szabadkézi rajz tanítására is adattak tankönyvek¹ a tanulni vágyó magyar ifjuságnak tíz évvel előbb, hogy sem a Kollégiumban az első rajztanári tanszék szerveztetett. Ámde míg a tanárok jó magyar tankönyveket irnak, deákjaik a tanítás segédeszközeinek előállításán fáradoznak. Ezek sokszorosítása pedig az akkor már divatját multa fametszet helyett rézmetszetek segélyével történt. Ezért a deákok közül sokan megtanulják a rézmetszést. E mesterségnek már szép multja volt körükben s az iskola meg folyton ébren tartá e művészet-hez való készségeket azáltal, hogy már a tanítás kezdőfokától kiindulva nagy gondot fordított a szép betűvetésre, úgy annyira, hogy még

¹ Sárváry P.: A rajzolás mesterségének kezdete I. és II. drb Debr. 1804. és 1807.

a betűmintákat is megszabja a tanulóknak. Ezt pedig nemcsak a tanterv bizonyítja, hanem az e korból nagy számmal fennmaradt, gyönyörű betűkkel írott levelek az iskolából eltávozó akademikus rektoroktól, mely szép és gondos betűket a papírról a réztáblára átvinni véső-segélyével egyáltalán nem lehetett nehéz.

Azonban e mesterség elsajátítása még sem ment egyszerre. Eleinte csak egyes vonalak, betűk vagy szavak bevésését kísérik meg, később egyes latin vagy magyar jelmondatot vagy éppen egy-egy verset metszenek rézbe, ami ismét nagyobb kézügyességet követelt. E versek közül sok elveszhetett, de a ránk maradt pár darab klasszikus példáját adja a cé-tusipezsgő diákélet egészséges, jóizu humorának.

Lássuk mindenekelőtt Kiss Sámuel komolyabb deák epigrammáját: *„Cum brebi vitarum descriptione et notatione temporis quo quisque circiter vixerit adjectis passim Eruditorum indiciis. Mettszette Kiss Sámuel.”* Egy másik deák meg magyar versben így kesereg az ifjú kor mulandóságáról:

„Vig napok szárnyon jártok
Egy szempillantást sem vártok
Még meg sem kóstolhattam
Izetek, elhagyattam.“

Metszette: Szalatsi Sándor.

Egy deák éppen így tréfálkozik a szigorú papi erkölcsökkel:

¹ Ez az 5x6 cm. vékony rézlemez ma is megvan a debr. ref. koll. nagy könyvtárában.

Természetes édes ösztön
Egy szeretőt tartani,
De a papok szent törvénye
Szokta azt eltiltani:
„Azért tehát vagy a törvényt,
Vagy a természetünket
Változtassátok meg papok;
Mit kinoztok bennünket:
Eszem a lelketeket.“

Sculpsit Moses Dési.¹

E kis táblák a betűmetszés igen szép példányait őrzik. Azonban diákjaink nem sokáig metszegethettek saját szórakozásukra.. A tanári kar már 1797-ben sürgette a térképek készítését, megparancsolván, hogy „*minden deáknak mappája legyen.*“² Csakis e felszólítás után alakult meg az alma mater kebelében a rézmetszők társasága, melynek egytől-egyig ügybuzgó deáktagjai feladatukul tekinték, hogy a többi iskolák tanulóit megfelelő térképekkel ellássák. A vállalat lelke és vezetője Erős Gábor togátus deák volt, felügyelő, irányító pedig Budai Ezsaiás 1794-től tanár, 1799-től pedig „classium inspector“, vagyis a gimnáziumi osztályok felügyelője. Erősshez eleintén többen csatlakoztak részint mint állandó munkatársak, részint mint segédek, műkedvelők s később pedig magába foglalta e társaság a kollégium egész józan ifjúságát. Erőss Gábor 1794-ben írta alá a főiskolai anyakönyvet, ugyanez

¹ E 6x8 cm, nagyságu réztábla mindkét oldala tele van írva.

² Dr. Balogh F.: A debreceni ref. kollégium története.

évben subszcribált Halász István és két évvel később a harmadik állandó munkatárs, jóban és rosszban vele mindvégig hűségesen osztozó Pap József, ki Komáromban született és a kunszentmiklósi iskolából jött Debrecenbe. Az önként vállalkozó társaságot Budai Ezsaiás vezette, irányította és támogatta. Eleinte a collegium épületében, a cétusban metszegettek és nyomtattak, később a városban kint béreltek lakást és oda tették át műhelyüket. A tanári kar jó szóval, ünnepi beneficiumokkal, dicsérrel, no, meg praemiummal is jutalmazta őket. Az 1801. január 1—december 31-ig terjedő év tartamára — határozza a kar — adójuk mindeniknek külön-külön két alumnus portio „excassa alumnorum“; tehát az akkori pénzérték szerint csekély 36 rh. forint s így hármójuknak 108 rh. frt. egy egész évre.¹

A rézmetsző deák-társaság eddig megnevezett tagjai csaknem kizárólag metszettek, de rajtuk kívüli voltak megbízott rajzolók is, szintén a deákok közül, kik elkészítették kezük alá a bevésendő mappákat. Az 1801. decembeli tanárkari jegyzőkönyv Eröss, Pap és Pethes rézmetszőket és a három rajzolt, u. m.: Kiss Sámuel, Mikolai József és Kármán József deákokat részelteti némi jutalomban az özv. Kovács Istvánné, Jenei Mária által küldött 177 frt-ból.² A metsző és rajzoló deákokon kívül voltak ismét olyanok, akik nyomtatták, mások ismét, akik színezték a lapokat. Csakis ily nagyarányu munkamegosztás mellett volt le-

¹ Balogh F.: id. m. 106 l.

² 1801. decemb. tanárkari jk. közli: Dóczi Imre. A debr. ref. főgymn. Értesítő. 1904—5.

hetséges, hogy szerény eszközökkel, elég gyorsan olyan tiszteletreméltó munkát végeztek.

Első munkájuk az 1800-ban megjelent „*Oskolai Uj Atlás Az alsó classisok számára. Metszödött és Nyomtatódott a' Ref. Collegiumbann Eröss Gábor, Halász István, Pap József és más Tógátus Deák ifjak által. T. T. Prof. Budai Esaiás class. Insp. vigyázása alatt Debreczenbenn MDCCC.*“¹ E tizenkét lapból álló mappagyűjteményt a *I. D. Koeleri „Atlas manuatis scholasticus et itinerarius complectens novae geographiae tabulas L excusas a Chr. Weighlio“* c. vaskos atlasz nyomán készítették, mely az egykoru bejegyzés szerint 1786. óta megvan a debreceni könyvtárban. Az oskolai uj Atlás csaknem kizárólag az Eröss Gábor alkotása s kettőt kivéve, mindenik lap metszésében résztvett. A fent idézett címlapot 18x23 cm. réztáblára Eröss Gábor metszette, míg a többi ugyanolyan nagyságu réztáblán így osztották meg: 1. A föld golyóbisa, metszette: Eröss Gábor; 2. Európa, m.: Eröss; 3. Ásia, m.: Jos. Pap; 3. Afrika, m.: Eröss, Halász. Papp; 4. Északi Amerika, m.: Eröss; 5. Déli Amerika, m.: Halász István; 6. Spanvolország, m.: Eröss, Halász és Pap; 7. Franciaország, m.: Eröss, Halász és Pap; 8. Oloszország, m.: Eröss, Halász és Pap; 9. Lengyelország, m.: Eröss, Halász és Pap; 10. Németország, m.: Eröss Gábor; 11. Magyarország, m.: Eröss Gábor. E réztáblákon — amelyeket a debreceni ref. kollégium nagykönyvtára őriz — nagyon meglátszanak

¹ Dr. Ecsedi István: Az első magyar iskolai kézi atlaszok. Földt. Közl. XXXVIII K IX. 397. l.

a kezdet fogyatkozásai. A vöröslézlapok kevésbé finom helybeli cikkek, a metszés hiányos és primitív, a rézlapok kidolgozása durva. A geográfiai objektumokat a régi divat szerint, hiányosan metszik. A fokhálózatot csak az egész földet ábrázoló lapon tüntetik fel, míg a részlettérképeken csak a mappa keretén jelzik. A hegy- és vízrajz is igen hiányos, sőt a mindenható politikai beosztás is csak úgy nagyjából történt s ami több, hazánk térképénél egészen elmaradt, holott a német mintánál ugyan megvan. Ifjaink tudták e fogyatkozást, de látták azt a hatást is, amelyet a magyar nemzeti kultúra e zsenigéje távolban és közelben előidézett. Budai és a többi professzorok ösztönzésére egy új, egy szebb, jobb atlasz előállítására határozták el magukat.

Mig azonban ez újabb atlasz elkészülnék, egy „Oskolai Ó Átlás” elkészítéséhez láttak. Szükséges volt egy ilyen atlasz a bibliai történethez, a klasszikus írók olvasásához és a tantervek is, midőn a térképek szükségét az iskolai oktatásnál sürgetik, első sorban ezek használatát követelik. Így jött létre az Oskolai Ó Atlasz, amelyet csak 1801-ben adhattak ki azért, mert a metszők közt már Halász István sem szerepel, hanem helyette Pethes Dávid lép a rézmetsző társaságba, aki 1799-ben subscript. Rajtuk kívül Oláh István és Mikolai József két-két táblával, Vajai Imre pedig egy táblával járul a társaság szorgos munkájához. Az Oskolai Ó Atlasz 12 réztáblából áll. A táblák nagyságra megegyeznek az 1800. évi Oskolai Átlás tábláival. Térképei a Koeler-féle Atlas Antiquus lapjai után készültek, melyeket Ka-

racs már 1789-ben lerajzolt. Az első táblán két planiglobusban Orbis veteribus Typus sculp. Gab. Eröss; 2. Europa, sculp. Dav. Petes; Asia, sc. Pap; 3. Asia minor sive Asia intra Taurum, sc. Eröss; 5. Aegyptus, sc. Mikolai J.; 6. Vinde licia, Raetia et Noricum, sc. Steph. Oláh; 7. Gal- lia, sc. Petes; 8. Pannonia, Moesia, Dacia cum

„Oskolai Ó Átlás“ egy lapja.

Metszette: Oláh István.

Ilirico, Steph. Oláh; 9. Hispania, sc. Emeric Vajai; 10. Graecia, sc. Mikolai Jos.; 11. Germania, sc. Dav. Petes; 12. Italia, sc. Josephus Pap.

Az Ó Atlasznál sokkal jobban érdekel bennünket az az új atlasz, amelyet szintén a Budai Ezsaiás tanítványai: Vajai Imre (subcr. 1797.), Eröss Gábor és Pethes Dávid metszettek szintén ezidőtájt. E 15 lapból álló kis térkép-gyűj-

temény cimlap és fedél nélkül a *Lugosy* tanár gyűjteménye útján került a debreceni nagykönyvtárba. Réztáblái ma nincsenek meg, de a réztáblák nagysága a puha papírba történt lenyomásból határozottan kivehető 12x14 cm. Így a debreceni rézmetszetek közt a legkisebb alakú, de igen csinos kivitelben és legáttekinthetőbb formában. Tisztán részlet-térképeket tartalmaz s egyedül Európa országainak ábrázolására szorítkozik: Portugallia, metszette: Vajai Imre; Spanyolország, m.: Vajai Imre; Frantzia ország, m.: Vajai Imre; Helvetia, m.: Vajai I.; Olaszország, m.: Petes; Németország, m.: Petes D.; Hollandia, m.: Petes D.; Nagybritannia, m.: Eröss Gábor; Dánia, m.: Petes D.; Norvégia és Svéczia, m.: Eröss; Prunszia vagy Burgus Ország, m.: Eröss; Lengyelország, m.: Petes D.; Muszka ország, m.: Petes D.; Magyarország, m.: Petes D.; Török ország, m.: Petes D. térképeit tartalmazza a 15 mappa. E gyűjtemény Gatterer német geographus után készült iskolai használatra. A vonalak finomsága, a földképek szabályossága és arányossága messze fölébe helyezik a *Vajai Imre Gatterer kis új Átlászat* az első magyar iskolai új, de még az *Ó Átlásznak* is. Ez az atlasz lehet az első, melyet teljesen az iskola falain kívül a városban felállított nyomdai műhelyben készítettek az ifju művészek. Továbbá e térképeken egyesítették kezeiket a legközelebbi nagyszabású iskolai atlasz készítéséhez.

Még az 1801. évben történt, hogy az egyházkerület bizottságot küldött ki a célból, hogy készítsen tervet az alsó iskolákban tanítandó

azon tudományokról, amelyek a közönséges életre megkívántatnak, egyszersmind arról is, hogy ezek közül melyiket, melyik iskolában kellene tanítani, továbbá, micsoda móddal, kikre lehetne bízni az ilyen könyveknek *született nyelvünkön* való elkészítését? A bizottságban világi részről Péchy Imre, Domokos Lajos, Bideskúti Imre, Gentsi Lajos, Bay István, dr. Szentgyörgyi József és Böszörményi Pál; egyházi részről: Benedek Mihály egyh. ker. főjegyző, Fazekas István esperes, Szilágyi G., Kocsi János, Sárvári Pál, Lengyel József és Budai Ezsaiás professzorok vettek részt.¹ E tizennégytagu egyházi és világi vegyes bizottság kezéből kikerült tanulmányi javaslat azt mutatja, miszerint a reális irány, melyet bizonyosan a világi tagok és az egyháziak közül Budai és Sárvári professzorok képviseltek, legalább egyidőre diadalmakodott a humanismus felett.

A javaslat minden pontja azt követeli az iskolától, hogy a humanisztikai képzettségen felül neveljen a hazának és a gyakorlati életnek. Mellőzve a javaslat apró részleteit, e helyen csupán tanulmányunk keretébe eső pontjaival kívánunk toglalkozni. Így mindjárt a földrajz-tanítására így intézkedik a 11. pont: Minthogy alkalmas új és ó Geographia magyar nyelven nincsen: készítését szükségesnek találják és azt Budai Ezsaiásra bizzák.

A geographia tudománynak ilyen szélesebb alapon való tanítására már rég levolt rakva az alap, ez alkalommal csak a tovább-

¹ Főiskolai Levéltár. Acta Curat. et Profess. 1792—1804.

fejlesztésre kellett gondolni. Az ó és új geografiát főleg a történelem keretébe beillesztve, kéziratból bár, azonban a deákok által készített egészen újfajta mappákról tanította a kiváló professzor, amelyet — mint láttuk — iskolai új és ó átlás címen már 1800-tól a tanulók használatára bocsátott a rézmetsző deákok tár-

Vajai Imre metszete az általa szerkesztett Atlaszból.

sasága. Midőn pedig most Budai professzor még egy jobb és megfelelőbb elkészítésével biztat meg, kettőzött figyelemmel egy újabb, pompásabb, a kor igényeinek lehető legjobban megfelelő atlasz tervezéséhez, kidolgozásához fog, amíg a munka technikai részét a három legügyesebb és leggyakorlottab toátus deák:

Épen ezért az anyagi szükségleteik fedezésére
Eröss Gábor, Pap József és Pethes Dávid vál-
lalják magukra. Vállalkozásuknak derekasan

Eröss Gábor, Pap József, és Pethes Dávid ö kintett
mint Erdemes Barátaink Aranka György

A múlt Nov. 18 dikián írt Levelüket, Angliánál
melleje Zent Abrobbával együtt, örömmel vettam. Az érte-
me ez: Európát hafurto 12 Bép abrobbam, li a káják
Klmesek adni; mindifore a' 12 rit 3 rpl. 30 Kint, a
nek végre előre, a' menyibam lehet, hogy is, a' bide,
~~am hangban a' bide, a' bide, a' bide, a' bide, a' bide,~~
Klmeseket bizonyosán kérem, hogy a' más 11 Abrobbát,
hafurto Bépék fogadtak, mint a' b' Kúldes, mind
a' Mjz. A' Táblán, mind a' Várfom levi kúldesek,
mind a' Polgym belé Hírfjót felé jelenéjelet reme-
hogy ha a' Munda Bép és is Liff, azot áron meye,
fít, csak tejjék b' Kúldes. A' magot jelenéjelet,
Gábor

Aranka György levele a rézmetsző deákokhoz.

meg is feleltek. Még mielőtt a munka érdekle-
ges kiadásához láttak volna, a kiadással járó
költségek előteremtésére kellett gondolniok.

előfizetőket toboroztak. Felhívást tesznek közé a Magyar Kurír 1803. évfolyamának novemberi számában, anyagi pártolásra, megrendelésre szólítván fel a nemzet nagyjait. Márton József azt írja Sárváry Pálnak: „a debreceni jóigyekezetű mettsző Deák ifjak Atlaszára jelentették meg nálam négyen. Talán 10 exemplárt remélhettek, hogy eladhatom.”¹ Levelet küldenek a törvényhatóságokhoz, a nemzet politikai és kulturális nagyjaihoz, a nemzeti ügy támogatására kérvén fel őket. Felszólításukhoz Nagy Britannia térképét mellékelik s ígérk, hogy Európát 12 hasonló abroszban kívánják kiadni s az egész csak 3 frt. 30 kr.-ba kerül.

Aranka György, Erdély kulturális életének akkori irányítója, magáévá teszi ügyüket, előfizetőket gyűjt a marosvásárhelyi királyi táblán és kollégiumban s előfizetői számára meeg is rendel 50 példányt, melyet szerinte legcélszerűbben a debreceni nagyvásár alkalmával lehetne elküldeni.²

Megrendelő azonban még sem akadt elég, amit eléggé bizonyít az a körülmény, hogy a vállalat anyagi oldalának fedezésére a kollégiumtól vesznek fel kölcsönt s biztosítéku 800 példányt kötnek le.³ Ilyen nagy előkészületek között lanyha érdeklődéstől kísérve, jelenik meg roppant fáradozásuk és vasszorgalmuk gyümölcse, mely *„Oskolai magyar uj Átlás. Ki-*

¹ Márton József levele Sárváry Pálhoz 1803. december 15. Kézirat a Déri-muzeumban.

² Aranka György levele. Kézirat a debr. koll. nagy Könyvtárában.

³ Dóczi I.: id. m. 167. l.

OSKOLAI MAGYAR ÚJ ÁTLÁS

Kidolgozta és a mennyire lehetett,

a Nemzeti nyelvéhez alkalmaztatta

Prof. T. T. BUDAI ÉS AIÁS U.

Metszetek és nyomtattak a Debreczeni

Ref. Collegium Nagy Erdemű

ELŐLJÁRÓNAK.

és T. T. Predikátorok

ENDRÉDI JÓSEF és

SZOBOSZLAI SÁMUEL.

Úrának segítségével

Debreczeni Fogatus Deakok:

ERŐS GÁBOR,

PAP JÓSEF, és

PIETHES DÁVID,

Debreczenbenn. 1804.

Az első magyar Atlasz címlapja 1804-ből.

dolgozta és amennyire lehetett, a Nemzet nyelvéhez alkalmazta Prof. T. T. Budai Ezsaiás Ur. Metszették és nyomtatták a Debreceni Ref. collegium Nagyérdemű Elöljáróinak és T. T. Predikátorok Endrédi Jósej és Szoboszlai Sámuel Uraknak segítségével Debreceni Togátus Deákok: Eröss Gábor, Pap József és Pethes Dávid, Debreczenbenn 1804. címen látott napvilágot.

Ez új Atlas nagyobb folio alak, 35×45 cm. nagyságban; egy címlapból és 12 mappából álló gyűjtemény, az 1800. évi első kiadásnak teljes átdolgozása s az új viszonyoknak megfelelő kibővítése. Ez atlasz a „Johann Hübner bequemer Schul Atlas“ nyomán készült, melyet a Homann örökösök adtak ki a Hübner-féle „Kurze Fragen aus der neuen und alten Geographie. Regensburg u. Wien 1779.“ könyv használatára. Ez atlasz a térképek régibb és újabb kiadását tartalmazza, melyet az illető ortületben, metszette: Eröss Gábor; 2. Európa, m.: szágok khartografusai készítettek a fenti cégnek.

Az Oskolai magyar új Átlás első mappája „A föld öt Részeinek Lerajzolása“ Mercator vt-Pethes Dávid; 3. Asia, m.: Pap József; 4. Afrika, m.: Pap József; 5. Amerika, m.: Pethes Dávid; 6. Olasz Föld, m.: Pap József, 7. Frantzia Közönséges Társaság, m.: Pap József; 8. Spanyolország és Portugallia, m.: Eröss Gábor; 9. Nagy Britannia, m.: Eröss Gábor; 10. Magyarország, m.: Pethes Dávid; 11. Németország, m.: Eröss Gábor; 12. Lengyel Föld, m.: Pethes Dávid.

A gyűjtemény remeke s a rézmetsző deá-

kok munkájának koronája Nagy Britannia térképe. Eröss kezemunkája e mappa s mutavány-számul készült a megrendelési felhívásokhoz. Érdekes és már nem is egészen az új viszonyokat jelenti a *Frantzia Közönséges Lár-saság* térképe, mely Franciaországot az 1791. dec. 14. törvény értelmében 83 departement-re osztja a régi guvernementok helyett. E térkép az említett gyűjteményben foglalt „*Tres nouvelle Carte de la France divisée en toutes ses Departements aux Depens des heritiers de Homann 1791.*” után készült.

Magyarország térképén is nagy változás vehető észre a régihez képest. Eltér a régi ábrázolástól, mely hazánk térképe mellett a mai Balkán államokat is ábrázolta — itt hazánk egyedül van egy lapon. 2-szor Hazánk hegy- és vizrajza, továbbá politikai beosztása aránytalanul teljesebb, mint akár az első kiadás rézmetszetén, akár a Vajai-féle gyűjteményben. E térképet a Homann-féle gyűjtemény tekintetbe vétele mellett a részletesebb és hazai viszonyainkkal jobban ismerős Wussin—Wenzelyi „*General Karte von Ungarn Wien 1790.*” 8 lapja után készítették, mely, mint az egykori bejegyzés bizonyítja, 1790. óta megvolt a kollégium könyvtárában.

Az Oskolai magyar új Átlás 1804. év elején jelent meg, messze kiterjedő nagy hatást tett, nemzeti és kulturális vívmányként üdvözltek. Maga, Debrecen város 300 frtot adományozott Eröss, Halász és Pap ref. collegiumi deákoknak a a polgáraitól begyűlt pénzből.¹ A megrendelőkön kívül hazánk vezérferfiait is

megajándékozták egy-egy példánnyal. Így küldenek egy szépen nyomtatott, ügyesen festett példányt gr. Széchenyi Ferencnek, aki „különös örömmel és köszönettel“ vette a tiszteletpéldányt és azt, mint a rézmetszésben eddig tett előmenetelnek jelét, „illendőnek tartja ezen új magyar gyűjteményt a *Neimzeti Könyvtárnak által adni és örökös emlékezetekre annak lajstromába beiktatni.*“² Küldenek egy példányt gr. Bánffynak Kolozsvárra, aki szép buzdító szavak kíséretében még 50 forintot is kéri az ifjakat, hogy az ajándék-példányban tulajdon kezeikkel írják be neveiket, hogy a maradék ezen exemplarban lássa kezeiknek mellékelte leveléhez³ Kazinczy Ferenc pedig nyomát.² Egy szépen bekötött példányt küldtek Görög Demeternek az Oskolai Magyar Átlásból, ezért Görög a saját atlaszából, mely Sárvári Pálnak volt adva, a metsző ifjagnak ajándékoz egy régi Átlászt, mely eddig 35 lapból áll.⁵ Sőt még az egyszerű Beretsenyi Nagy László aradmegyei esküdt is kitörő lelkesedésében latin distichonokban és magyar

¹ Szücs I. id. m. III. K. 837. l.

² Gr. Széchenyi F. 1804. nov. 3-án kelt levele. Kézirat a koll. nagy kvtb. Az ajándék ma is meg van szép bőrkötésben. M. N. Muz. mapp. 81. sz. a.

³ Gr. Bánffy levele 1805. jan. 21. Kézirat a debr. koll. nagy kvtb.

⁴ Kazinczy F. 1804. okt. 31-én kelt levele. Kézirat u. o. (Kiadta: dr. Ecsedi. Irod. Tört. Közl. XXI. 1. l.)

⁵ Marton József levele Sárvári Pálhoz 1805.

alkaioszi versekben így zeng dicséretet a metsző
ifjaknak:

Uj Munkà, új dale honnyar Nyelvemen
Hívan, nem ejt a régi Cadentia
Uj hangot — ez Cantum? az égi
Tér fia? érdemeln? Paratim!
Vegyetes? ezt jó Kivétel — örök, bese
Munkátok? ilyen Verse magasstalom —
Ujult az Ertendő — Ti? újra
Adjatok új Remeket Hazánkna?
Endrédi éljen, s velle Szoboszlai!
Ti hárman edgyütt, úgy Budaink, vezér
Tsillagok Éljen! Műveteknek
Zöld Koszorú Fedezése légyen — !!!

Beretsenyi Nagy László üdvözlő verse
a rézmetsző deákokhoz.

„Metszéshez értő Mentori fajzatok
Munkátokat! — köz célra találatott
Szent művek? szívből köszönnük,
Denta magyar különös szülötti.

„Még Világos bérce is ingatá
Fákkal, kövekkel belepert mohos
Vállát — örömmel tölt az ország
Hogy veheté maga képe mását.“

Endrédi éljen s velle Szoboszlai!
Ti hárman edgyütt, úgy Budaink vezér
Tsillagok Éljen! Műveteknek
Zöld koszoru fedezése légyen“!!!¹

Ilyen általános lelkesedés és közöröm ki-

¹ B. Nagy L. levele 1804-ből. Kézirat a kollég-
Nagy Könyvtárban.

sérte az első magyar iskolai atlaszt születésében s tisztelet környezte hosszú életén át az oktatásban, mely utóbbit különösen kulturális és didaktikai értékének tulajdoníthatunk.

Kulturális tekintetben nagyfontosságuk a mappák. Midőn ugyanis a debreceni kollégiumban a földrajztudományt az őt megillető helyére emelték, a jó magyar tankönyvekhez a legjobb magyar térképeket is szolgáltatták. Jóllehet, a magyarosítást mindene téren igyekeztek keresztülvinni, nem estek szélsőségekbe. Már náluk meg van az a törekvés, hogy az idegen neveket lehetőleg úgy ejtsék ki, ahogy azokat az illető nép kimondja. Sok helyt magyarosítanak vagy ha a szegény magyar nyelvben nem tudtak megfelelő szavakat találni, a régi latin neveiket hagyták meg, pl. Albis fl. = Elbe. Egy így keletkezett sajátságos latin-magyar szókeveréket tartalmaz az Oskolai új Átlás első kiadása.

A II. kiadásban már lényegesen javult a helyzet. Itt is néha-néha igen merész fordításokkal élnek, pl. Ladromes = Tolvajok Szigete; Azores = Ólyvők Szigete stb.; több helyt azonban egészen megfelelő szavakat alkottak, pl. Földközi tenger; Gibraltar szorossa; Loár; Cap Horn stb. De mindezek felett nekünk, magyaroknak sokkal becsesebb az a pár ezer magyar név, mely nem ismert Ofen, Debreczin, Hermannstadt és más hibás elnevezéseket, hanem Nagyvárad, Károlyvár, Poson, Sopron jó magyar városokat, noha ekorbeli, jobbára német lakosság, soha sem nevezte e néven e városokat.

Első magyar nyelvű kézi atlasz. Mint ilyen, először alkalmaztatik az iskolákban, a debreceniben épügy, mint partikuláiban, abban az értelemben, amelyben mai tantervünk nem győzi eléggé ajánlani a tanítóknak. Először jut a tanuló mappához, melyet kezébe vehet és segítheti magát vele a történelem és földrajz tanulásban. Nagyfontosságú lépés ez a neveléstörténetben, mert amit Comenius és követői szelvében hangoztattak, hogy a tanítást minden téren lehetőleg szemléleti alapra kell helyezni, a XIX. sz. legelején teljes mértékben megvalósul a depr. ref. collegiumban, noha Comeniusnak csak szelleme érintette ezt az iskolát.

A deákok elkészitik az első magyar természetrajzi szemléltető képeket.

A debreceni ref. collegiumban a történelem és földrajz szemléltető tanítása után szemléltetést kívánnak már 1801-ben — a korunkban is annyira mellőzött természetrajzi tárgyak tanításában is. Volt már addig is valamelyes természetrajzi kézi könyv az iskolákban t. i. Gáti István: „A természet Historiája Pozson 1793.” és a II. kiadás „Pozson 1798.” E munka felöleli mind a három országot és először tárgyalja azokat, bár minden rendszer nélkül — magyar nyelven. Az első szisztematikus könyv Földi János: „Természet Historiája Poson 1801.” I. Csomó. Az állatok országa. Azonban korai halála megakadályozta a derék tudóst abban, hogy a még hiányzó nő-

vény és ásvány országot is megírja. Ennek folytán az 1801-ben összeült tanterv-reformáló bizottság egy olyan természetrajzi kézi könyv megírását óhajtotta, amelyben egy bizonyos rendszer mellett lehetőleg szemléltető képeket is közöljön, a szerző aláírván minden ábrának a magyar, deák és német nevét. E könyv készítésével pedig Szentgyörgyi József orvos doktort, Debrecen város rendes fizikusát bízzák meg. (4 p.)

Szentgyörgyi dr. főorvosi és tanári elfoglaltsága miatt csak lassan haladt a mű megírásával, mialatt Eröss Gábor és rokona, Eröss János, mesteri kézzel 19 drb. 14×17 cm. nagyságu táblán 103 különféle állatot ábrázol hozzá mellékletül. Így született meg — főleg Blumenbach után — „*A legnevezetesebb természeti dolgok esméreti. Az apróbb iskolák számára készítette Szentgyörgyi József orvos doktor, nemes és szabad királyi Debreczen városának rendes physicus. 1. darab XIX. réztáblákra metszett rajzolatokkal. Debreczenbenn 1803.*” címen az első rendszeres, a mai értelemben vett illusztrációkkal ellátott természetrajzi kézi könyv. A szövegben tárgyalt állatok páratlan hűséggel vannak visszaadva a függelékben összeállított táblákon. Csak sajnálhatjuk, hogy e sikerült lenyomatok réztáblái ma nem találhatók.

A rajzokon kétségkívül látszik a kezdetlegesség. Hol a távlatok hibásak, hol az állatokat rajzolják el. Tanító értékük nagy, mert a bő szöveghez jó szemléltető képeket kaptak a növendékek akkor, mikor legnagyobb szük-

ség van rá. Az állati elnevezésekkel még erősen küzd a magyar nyelv. Így az erszényes „iszákos állat” nevet visel, a szitakötő „lukrétzia”, fiahordó „Surimámi Eneas”. De nagyobbbrészt jó magyar nevet viselnek: dallos szunyog, mossómedve, pápa keselyű (barát keselyű), füles bagoly stb.

Ámde lássuk az egyes táblákat:

I. Tábla. del(ineavit) et sc(ulpsit) Eröss. Stud(iosus) Debrecz(inensis) a táblán látható és olvashatók: 1. Elefánt; 2. Tapir; 3. Zebra; 4. Oroszlán; 5. Tigris; 6. Párdutz; 7. Hód. A tábla nagysága 15×8.5 cm.

II. Tábla. rajz és metsz. Eröss Debrecz. Deák. E táblán láthatók és olvashatók: 8. Tevepárdutz;¹ 9. Hiuz; 10. Hyéna; 11. Teve; 12. Medve; 13. Szarvas; 14. Iramszarvas; 15. Poabiruszsa;² 16. Pézsmá.

III. Tábla. del(ineavit) Joh(annes). sc(ulpsit) Gabr(iel) Eröss. 17. Gibbon;³ 18. Orángután; 19. Tengerimatska; 20. Pávián; 21. Ai;⁴ 22. Mókus; 23. Jerboa;⁵ 24. Hangyász; 25. Tátu.⁶

IV. Tábla. del. Joh. sc. Gabr. Eröss. 26. Borz; 27. Vidra; 28. Murmutir; 29. Tövises disznó; 30. Czoboly; 31. Süldisznó; 32. Iszákos állat;⁷ 33. Surimanni Eneas; 34. Czibeth matska.⁸

V. Tábla. r. m. E. G. 35. Szarvasorru; 36.

¹ Giraffa Camelopardalis; ² Sus Babirusa;
³ Simia Lar, ⁴ Lajhár; ⁵ Dipus Sagitta; ⁶ Övesállat
Dasypus; ⁷ Erzsényes, ⁸ Diselphis dorsigate;

Viziló; 37. Krokodilus. (A tábla hosszában fektetve.)

VI. Tábla. rajz. és metsz. Eröss János.
38. Tzethal; 39. Nárvál; 40. Rozmár.

VII. Tábla. Eröss János rajzolta, Eröss Gábor metszette. 41. Jávör szarvas; 42. Teve Ketske; 43. Bizon; 44. Dámvad; 45. Tengeri borju; 46. Tengeri medve; 47. Mosó Medve; 48. Tobzocska.¹

VIII. Tábla. Eröss Gábor rajz(olta) és metsz(ette). 49. Pápakeselyü;² 50. Lidértz;³ 51. Arász; 52. Borsevő;⁴ 53. Paraditsom madár; 54. Szarvasorru madár; 55. Kolibri; 56. Kakadu.

IX. Tábla. Eröss Gábor rajz. és metsz.
57. Khinai aranyos fátzán; 58. Strutz; 59. Kápi Koronás daru.

X. Tábla. Eröss Gábor rajz. és metsz. 60. Dudu;⁵ 61. Karakatna;⁶ 62. Gődény; 63. Komorán;⁷ 64. Pengvin; 65. Fülesbagoly.

XI. Tábla. Eröss Gábor rajz. és metsz.
66. Leguár;⁸ 67. Khaméleon; 68. Repülő sárkány; 69. Pípa; 70. Salamáandra.

XII. Tábla. Eröss Gábor rajz. és metsz.
71. Csörgő Kigyó; 72. Óriás kigyó.

XIII. Tábla. Eröss G. rajz. és metsz. 73. Kardorruhal; 74. Fűrészkes hal; 75. Fonás hal; 76. Gyík szirén;⁹

XIV. Tábla. E. G. m. r. 77. Töviseshal; 78. Pápaszemes-kigyó; 79. Pettyegetett án-

¹ Manis; ³ Vultur papa; ³ Vespertilis Spectrum;

⁴ Ramphastos tucanus; ⁵ Didus Inephus; ⁶ Colymbus;

⁷ Pelecanus; ⁸ Lacerta igvana; ⁹ Syren Lacertina.

:Szentgyörgyi állattanának II. táblája. 1803-ból.

golna; 80. Tengerilant; 81. Mennyhal; 82. Pispászárhal; 83. Tőke hal.

XV. Tábla. E. G. r. m. 84. Repülő hering;¹ 85. Ragadó gályagánts; 86. Aranyos ponty; 87. Angyal hal; 88. Tengeri Teknős béka (aránytalan nagy); 89. Rántzos kigyó.³

XVI. Tábla. r. m. E. G. Lámpáshordó;⁴ 91. Lukretzia;⁵ 92. Taréjos Szütskö.⁶

XVII. Tábla. r. m. E. G. 93. Afrikai skorpió; 94. Kolibriölő pók; 95. Bolha; 96. Dallos szúnyog.

XVIII. Tábla. r. m. E. G. 97. Meduzafej; 98. Vénus tsiga; 99. Admiral kuptsiga; 100. Arabiai portzellan tsiga.

XIX. Tábla. r. m. E. G. 101. Lentseparány;⁷ 102. Korallmoh; 103. Tsemetekorall.⁸

Az ábrák számát tovább nem szaporította, mert ez a könyvek árát igen emelné, így is lehetett a könyveket rajzok nélkül is kapni.⁹

Eröss Gábor e rajzai oly szépen s a követelményeinek minden tekintetben anyyira megfelelően sikerültek, hogy még a finom izlésű Kazinczy Ferenc szerint is, táblái „a külföldön készült afféle rajzolatokkal bátran öszve mérkőzhetnek“ és az illuminálás is rajtok igen szerencsés kézzel van megoldva; noha „Eröss Gábor uram a medvének farkat

¹ Exocoetus Volitans; ² Echeneis Remora;

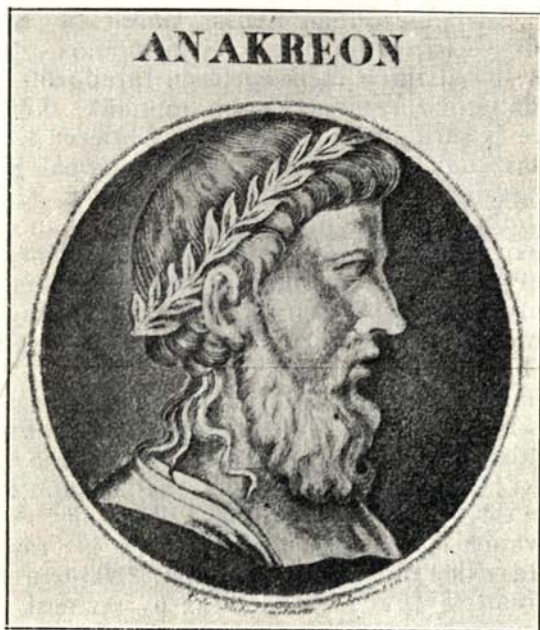
³ Caecilia Tentaculata; ⁴ Fulgora Laternaria; ⁵ Libellula Lucretia; ⁶ Gryllus Cristatus; ⁷ Monas Lens;

⁸ Isis Nobilis.

⁹ Szentgyörgyi id. m. Elöljáró beszéd k. IV. l.

adott, talán a polus medvéjére gondolt, és hogy a szarvas természetét egy kissé elhibázta.”¹

Szentgyörgyi József a szépen kiállított könyvet megküldte Kazinczy Ferencnek is, hogy egy pár ajánló sort írjon róla az akkori hirlapba. Kazinczy irt is egy levelet a *Magyar*

Anakreon arcképe Csokonai: „Anakreon dalai”-hoz.

Kazinczy F. levele Szentgyörgyi Józsefhez
1804 Márt 19 én. Közli. Váczy János. Kazinczy F.
Levelezése. III. k.

Kurir kiadójának, megemlékezvén benne Szentgyörgyi dr. munkájának érdemeiről. Ugy látszik azonban, hogy a kiadó nem adott helyt tudósításának, mert a Magyar Kurir 1804. évfolyamának első felében egy szó említés sincs sem Szentgyörgyiről, sem munkájáról.

Mialatt azonban Eröss Gábor a Szentgyörgyi József természet történetéhez szükséges 103 állatkép metszegetésén fáradozott, munkadatlan szorgalma kisebb munkák készítésére is sarkalta. A Vajai Imre Gatterer Kis Új Atlaszának előállításához 4 szép lappal járult s ugyanezen időben *Csokonai Vitéz Mihály* „*Anakreon dalai*“-nak Bécsben 1803-ban megjelent első kiadásához Anakreon arcképét készítette el, mely mellkép művészi értékét tekintve, semmivel sem áll alantabb kora hasonló nemű művészi alkotásainál.² Eröss már előbb, 1800-ban metszett egy képet tanulótlárának, barátjának Csokonainak³ kívánságára. E kis allegorikus képet egy cserép liliumot öntöző Amor ékesíti „A szépség ereje a bajnoki Sziven“ c. költeményét, melyet saját kezevonásával ajánl a költő Lillájának. Végül ugyanez időben a betűmetszésben is ragyogtatta ritka művészi talentumát. 1803-ban u. i. Keresztesi József ref. lelkész a szalacsi ref. templom urasztalára egy nagy ezüst poharat

¹ Kazinczy, id. m.

² Csokonai Vitéz Mihály: *Anakreoni dalok*. Bécs 1803. Márton József kiadása.

³ Dr. Ecsedi: *Csokonai és a rézmetsző deákok*. Debr. 1911. Főiskolai Lapok.

A SZÉPSÉG' EREJE
A BAJNOKI SZIVENN.

Irta Csokonai.

Debreczenben 1800.

Károlyi és mások által kiadva.

Egy esérépliliomot öntöző Amor.
Csokonai: „A szépség ereje a bajnoki sziven“-c.
költeményéhez címlap.

adományozott, melyre Eröss Gábor ugyanekkor a következő feliratot metszette: „*Prédikátor Keresztesi József és felesége Zemplényi Krisztina, a szalatsi ref. ekklezsia számára ajándékol csináltatták Bécsben 1803.*“ metszette Eröss G. debr. deák és sculptor.“¹

Méltán megérdemli tehát azt a pár igaz és közvetlen szót, amelyekkel Szentgyörgyi József művének előszavában megajándékozta a dérek, törekvő, ritka tehetséges ifju művészt, midőn ezt írja róla: „Dicsekedve emlitem, hogy ezen rajzolatokat egy nagy reménységű ifju: Debreczeni Togátus Deák Eröss Gábor Uram készítette, ki ha már a' tsupa természeti hajlandóságtól vezéreltetvén, minden Tanító Mester nélkül, ritka talentuma és önként való igyekezete 's szorgalmatossága által ezen valóssággal nemes és szép mesterségben ennyire ment; mit nem remélhet Hazánk felőle, ha szép tehetségeit a' mesterségnek regulái, és a' külső Országi nagy Mesterek remek munkáinak figyelmetes szemlélése és követése által nagyobb-nagyobb tökéletességre viheti? Nem az én szavam, hanem tulajdonkezeinek szép művei, és a tudományok iránt való 's Hazafiui indulat ajánlják ezen jóra született Magyar Ifjat a Hazának munkás szeretetiből!“² Hogy mennyire szerette és pártfogolta a haza munkás fiát a jövőben, azt az alábbiakban látni fogjuk.

¹ Keresztesi J.: Naplója. Pest 1868. 394. l.

² Szentgyörgyi József: A legnevezetesebb természeti dolgok esméreti l. Debr. 1803. Előljáró beszéd. XIV.—XV i l.

III. A deákok művészi metszeteket készítenek a rajztanításhoz.

Budai Ezsaiással egyidőben, vele parallel uton egy másik derék debreceni professzor, *Sárvári Pál* is hatalmas munkát végezett. Ő is rokonlélek Budaival. Együtt vitték be az újabb szellemet az ősi iskolába s főleg ketten voltak e reális iránynak minden tekintetben méltó és lelkes képviselője a tultengő ódon humanismussal szemben. Szereplésükből világlik ki igazán, hogy a tanár és tanítvány mily értékes, messze időkre kiható munkásságot fejthet ki és hagyhat örökül az utókornak.

Sárvári Pál maga is nemes, művészlélek és ifjúkora óta meleg érdeklődéssel viseltetett a reáltárgyak, különösen a rajzolás iránt. Természet után készült rajzai¹ figyelmet nem művészi tekintetből érdemelnek, hanem azon buzgó igyekezetnek tanui, melynél fogva a kultúrdön, bölcsészeti, mértani és természettani tudományokban való buvárkodástól elfoglalt fiatal tudós tudott magának arra is időt szakítani, hogy a művészet gyakorlati oldalát is megkísérelje.

Az 1801-ben összeült tanterv szervező és tankönyv-reformáló bizottság *Sárvári Pál*ra nem kis feladatot rótt, midőn az iskolákban eddig ugyszólván teljesen ismeretlen rajzó geometriára vonatkozólag akként határozott, hogy: „a kis rhetorok, poeták és nagy rhetorok az arithmetika és geometria elemeit már ex

¹ *Sárvári Pál* rajzai 1794-ből megvannak a kollegiumi könyvtárban.

principiis is tanulhatják. Erre a könyvet Sár-
vári Pál készíti.“ (VI. p) E radikális határo-
zatra annál is inkább szükség volt, mert a raj-
zolás mesterségének tanítása iskoláinkban
mindez ideig ujság, sőt sok helyen még az sem
volt. Noha a legtöbb kézi mesterség, sőt a szép
varrás is, rajzolás nélkül nem virágozhatnak.
A tudós mesterségekben is mindenütt fontos
a matematikusnak, geográfusnak főképen.
de az orvos, természetvizsgáló, historikus sem
mellőzheti. A rajzolás mesterségének minél
szélesebb körben való elterjedhetésére szolgál
az a könyv, melynek címe: „*A rajzolás mes-
terségének kezdete a rajzolásban gyönyör-
ködő tanuló ifjak és gyermekek kedvéért írta
Sárvári Pál a' debr. református kollegiumban
rendesen mathezist és fizikát tanító professor.
Rajzolta Lumnitzer György János, metszette
Beregszászi Péter a nevezett kollegiumban ta-
nuló ifjak I. darab X. rézre metszett táblákkal.
Debreczenbenn 1804.*“

A derék professzor azt írja, hogy tanítvá-
nyai közül már e könyv megjelenéséig minden
évben többen akadtak, akik előbb a rajzolást,
később pedig a metszegetést próbálták meg és
bizony elég szép eredményt mutattak fel.¹
Ezen törekvő ifjak számára kíván ő ez alka-
lommal utmutatást adni könnyű példák kísére-
tében, melyhez a rajzokat a „*Neues theoretisch-
praktisches Zeichenbuch zum Selbstunterricht
für alle Stände. Hof 1800 I—II. Heft.*“ c. füzet-
kékből válogatta össze. A rajzolás szabályait —

¹ A debr. rézmetsző deák társaság pár évi mun-
kásságát érti.

szemben a későbbi Beregszászi Pál rajztanárral — az emberi testre alkalmazta, miként ezt kora világhírű művészei: *Preissler*, a francia *David* és *Le Clerce* tették. Ehhez pedig az ábrákat két „műkedvelő művész”, két togátusdeák, a rajzolásban gyakorlottabb Lumnitzer J. György és a kezdő rézmetsző Beregszászi Péter készítették roppant szorgalommal, nem kisebb buzgalommal és pontossággal, mialatt mindakettő még iskolai tanulmányait sem hagyogolta el. „Az ő gyakoroltatásukat — írja Sárvári Pál —, amelyre őket serkentettem, csak magában is a Karats, Eröss és az ő társai példájára a Hazára nézve nem csekély nyereségnek néztem, hogyha idővel ők is több biztatókra, jóltevő segítőkre és patronusokra találhatnak.”¹ Sárvárinak ez az óhaja részben teljesedett is, mert Lumnitzer J. György kevéssel a mű megjelenése után Kézsmárkára távozván, ott vállalt el tanári állást és ott készítette eddig ismert egyetlen rézmetszetét is, amelyet dr. *Gedeon János* kassai orvos Merényben, egy paraszt házban fedezett fel és a „Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum”nak ajándékozott.

E metszet Mihalik József szerint nem eredeti alkotás, hanem a P. *Westermeyer* által, a *Kupeczky János* egyik olajfestménye után készített rézmetszet egyik részletének másolata, illetőleg tükörképe. ² E mű különben egy 11×13.5 cm. nagyságú rézlapra vésett arckép,

¹ Sárváry Pál. id. m. Előszó.

² Mihalik József: Egy ismeretlen magyar rézmetsző. Muz. és Könyvtár Értesítő 1911. V. évf. 1. sz. 22—23. II. —

alul: „*Franciscus Rákóczy*“ és a jobb sarkában: „*Joh. Georg. Lumnitzer sc. 1804.*“ aláírással. Ezen felül Lumnitzer, *Melczer Jakab* szerint a festészetben is megkülönböztette magát,¹ késő öregségében, mint evang. superintendens halt meg.² Beregszászi Péter pedig rövid 3 éven belül az eddigieket minden tekintetben felülmuló 10 réztáblában mutatta be előhaladását. De térjünk át a mű tartalmára.

„A rajzolás mesterségének kezdete“ c. mű a rajzolás elemeivel ismerteteti meg a gyenge tanulót és ehhez az említett ügyes kezű rajzosok gyakorlati illusztrációkat is készítettek. Még pedig az *I. Tábla* az egyenes vonalakat és azok által határolt mértani testeket mutatja be.

A *II. Tábla* a görbe vonalakkal és a görbe vonalak által határolt testekkel foglalkozik. (1—12. ábra)

A *III. Tábla* az előbbeniekből kifolyólag az emberi szem alkatrészeit és az egész szemet különböző helyzetében és állapotjában mutatja be. (1—10 ábra.)

A *IV. Tábla* szól az orról, szájról, fülről, különböző oldalról nézve. (1—9. fig.)

Az *V. Tábla* az előlről látszó kopasz fejeket vagy arculatokat mutatja be. (1—4 fig.)

A *VI. Tábla* az előbbi fejek profilját adja. (1—4. ábra.)

¹ Tud. Gyűjt. 1818. XII. füzet. 23. l. Szilágyi I. id. m. Tört. Tár. 1881. 163 l

² Wurzbach: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich Wien 1867. XVI. K. 159—60 l.

A VII. Tábla a hajás fejek rajzolásához 1 férfi és 3 női fejet ad.

A VIII. Tábla kéz- és karmintákat közöl. (1—9. ábra.)

A IX. Tábla a különböző lábakat, combokat, lábszárakat ábrázolja. (1—9. fig.)

A X. Tábla három „egész” emberi testet mutat be.

A férfi és női testek között fennálló különbséget Bachus (1. fig.) és Flóra (2. fig.) képein illusztrálja, míg a 3. ábrán egy „13 éves” fejletlen gyermek formájában a kifejlett és kifejletlen emberi testek közti különbséget kívánja feltüntetni.

Ez ábrákat Sárvári professzor a korszak legkiválóbb művészeitől válogatta össze. A detail rajzokat (I—IX. tábla) a már említett „Neues theoretisch-practisches Zeichenbuch”-ból válogatta, a X. tábla férfi és női ideáljait pedig David „Grundlinien der Zeichenkunst” kiváló munkából vette.

A debreceni Nagytemplomot a Kollegiumot tervező Péchy Mihály őrnagy szép levélben köszöni meg 1805. június 12-én a Rajzolás mesterségének I. kötetét. Óhaja, hogy a városi gyermekeknek és mesterlegényeknek vásár- és ünnepnapon a technológián leendő tanítása iránt, (vasárnapi iskola), sőt tervet is ad, hogy lehetne az ifjakat az építés mesterségébe bevezetni.¹

Az 1804-ben megjelent első darabot 1807-ben követte a II. darab, ilyen címmel: „A raj-

¹ Sárvári P. levelezése Déri Múzeum.

zolás mesterségének kezdete. II. Darab. X. Rézre metszett táblákkal. A rajzolásban gyönyörködő ifjak és gyermekek kedvéért írta Sárvári Pál filozofia doctora és a debreceni ref. Collegiumban rendesen a Mathezist és fizikát tanító professor. Rajzolta és metszette Beregszászi Péter a nevezett collegiumban tanuló deák ifju Debrecenbenn 1807.“

Mig az első darabban a test külső formájának és kerületeinek egyes vonalakkal való ábrázolását mutatja be, folytonosan előtte lebegvén egy másik, magasabb cél, hogy a tehetségesebb fiuknak a rajzolásra és metszegetésre alkalmat szolgáltasson; most, hogy mennyire haladtak e cél felé: „a jelen levő táblákból megítélhetni. Messzire vannak ezek — ugymond — Kohl, John, Prixner, Karats munkáitól, de óriási lépés nem várható, mert kezdő ifjak ők s mester nélkül csak melleseges munkájuk a rajzolás és metszegetés.“ Sárvári e művében egy lépéssel tovább is kívánt haladni, ezért itt az árnyékolás nevezetesebb módjait is előadta, az emberi szépség típusaiként a görög és római isteneket választotta, azért, mert ezek az emberi szépség, jóság és tökéletesség típusaiként tekinthetők.

A mellékelt tiz táblát a híres párisi messternek, Davidnak rajzolási katechismusából választotta, amelyet Széki Teleki Sámuel gróf, Erdély főkancellárja vásároltatott meg marosvásárhelyi könyvtára számára, hasonlóképpen került hazánkban Gori: „Museum Florentinum exhibens insigniora vetustatis monumenta, quae Florentiae sunt. Florentiae. 1731—1742.“ gyűjtemény is, ahonnan David alakjait kivá-

logatta. Mig azonban David a tábláihoz magyarázatot nem írt, addig Sárvári a görög és római írók olvasásában gyönyörködők számára mindenik táblához egy-egy rövid magyarázatot írt.

A szövegmagyarázatot Sárvári, a francia nyelvű „Le museum de Florence, ou collection des pierres gravées, statues médailles et peintures desine et gravé par F. H. David avec Explications françoises par F. Mulot. Paris, 1787. alapján írta. Ennek III. kötetében (statues) alakjai mind felfedezhetők. Ez a mű a Sárvári hagyatékból a Déri-muzeumba került. Ugyancsak ezzel került a muzeumba egy levonat, melyne mindegyik képéhez az író rövid megjegyzést tesz, főképp azt jelzi, hogy a kép a Museum Florentinumban hol található meg. Sárvári a David 72. táblájából csak 10 táblát választott ki.

Az *I. Tábla Faunust*, mint a férfi szépség legalsó fokát ábrázolja. Faunus egész teste mozgásban van. Feje és háta előre hajlott, karjait kiterjeszti és két kezében két réztányért ver össze. Mulat. Szeme vidám, szája nevet, jobb lába alá egy kemény tárgyat kötött s ezzel veri a taktust. Ilyent használtak hajdan a színház zenészei is. Megtalálható a Museum Florentinum LVIII. tábláján előlről, LIX. táblán alulról.

A *II. Táblán Apollo*, a férfi szépség ideálja áll előttünk. Ez az Apollo nem a belvederi, hanem a florenzi győzhetetlen Apollo invictus. E képen Apollo pihen dicsősége bájában. Ismét valami nagy tettet vitt véghez.

Arcának alsó vonása ellenségének megvetését mutatja, homloka derült, szemei szelidek. Ruhája egy fatörzsön hever. Bal kezében összetört nyílának maradványa. Fején borostyán koszoru, haja összefésülve, fönnt megkötve. (Megjelent a Mus. Florent III. k. X. tábla.)

III. Tábla az istenek követét, Mercurius-t mutatja be. Egy emberkorra jutott férfi szépség arca polgári linom vonásokkal. Haja göndör, fején szárnyak vannak, melyek egyfelől a kengyelfutónak, másfelől gyors eszének bizonyítékai. Arca gondteljes, mintha most is valami feladat megoldásán fáradoznék, jobb kezében békesség szerző pálcájának egy darabja, baljában egy papirtekercs. Könyöke alól egy faderék hosszában kecskebőr nyulik lefelé, mert Hesiodus szerint a pásztorok egyik gondviselője. (Megtalálható Museum Florentinum. XXXVIII. tábla.)

A IV. Táblán az ostromló, viaskodó Mars látható. Balkarján paizsa, jobbkarján eltört kardjának markolata. Fején tarajos sisak. Tekintete egyfelől harcias, másfelől nyájas. (Megtalálható: Museum Florent. XXXVII. táblán.)

Az V. Tábla a Hercules és Centaurus iszonyu küzdelme. Hercules erejének legszebb szimbolizálása e kép. Hercules a roppant centaurust minden fegyver nélkül győzi le. Bal kezével a Centaurus jobb kezét hátra fogja, jobbjaival annak tejét előre. Viaskodás közben Hercules ereje nagyobbnak látszik. Lábát nem veti széjjel, mert nem fél a felbukástól, ellenben Centaurus erőlködik, oltalmat keres. Her-

Hercules és a Centaurus

Sárváry: Rajztanítás mestersége.

II. Kötet V. tábla.

cules ábrázata vidám, bátor, a Centaurusé kétségbeesett. Hercules nyaka és a homlokát befedő göndör haja hasonlít a bikáéhoz. A Centaurus leálló fürtei az oroszlán sörényéhez hasonlitanak. (Mus. Florent. III. K. LVII. tábla.)

A VI. Tábla az orvosok istenét, Aesculapiust ábrázolja. Ő ugyan az Apolló fia, de öreg, mert nem elsőrangú isten. Homlokán lelógó fürtei nagyapjáéhoz, Juppiteréhez hasonlitanak. Tévedés, hogy a felágaskodó kigyót gyümölcsös tálból eteti. Ezt t. i. Aesculapius leánya, Higienia tette s lehet, hogy ezt „később más művész ragasztotta hozzá.” Balkarján és vállán keresztül, jobb hóna alatt, palást van átvetve, kigyós bottal. Lábán fatalpu görög cipő van szíjjal felkötve. A szerző a Mus. Florent III. k. XXIII. táblája után dolgozott, bár beismeri, hogy a XXII. táblán az alak jobb.

A VII. Tábla egy gondnélküli ifjút, az üllő Bacchust ábrázolja. Arca csöndes, mérsékelt örömet mutat. Üllő helyét párducbőr fedi, mellette pedig egy általa megszelidített párduc ül. Igen sikerült a képben az is, hogy Bacchus jobb kezében egy szőlőfürttel gazdagon megpakott szőlővesszőt tart, mely szorgalmának gyümölcse és az emberi nemzetnek ajándéka. (Megtalálható: Museum Florent. XLIX. tábla.)

A VII. Táblán Endimion látható, ki némelyek szerint Elisi király, mások szerint pásztor volt. Éjjel a hold változásait vizsgálta, nappal aludt és vadászattal töltötte idejét. E képben mind a két foglalatosságára van célzás. Mert éjszaka szemeit és jobbját a hold felé emelvén, vadászkutyáját tartóztatja bal-

kezével, hogy a vadakat, melyekre mellesleg hallgatódzik, időelőtti ugatásával föl ne zavarja. (Megtalálható eredetije a Museum Florent. III. K. XXI. táblán.)

A IX. Tábla az asszonyi szépségre ad kiváló példát a *Venus* (Medici *Venus*) alakjában. E *Venus Medicea* a nőt, az asszonyi fejlettség teljességében ábrázolja, fejét és haját igen szép formában adja elő. „Gyengén felnyíló szemeiből csak úgy ontja a szerelem szikráit: de azokban semmi fajtálanságot nem láthatni, sőt szemérmetességének nyilvánvaló jele az, hogy mindazt, ami buja szerelemre ingerelne, amennyire tudja, kezeivel takargatja.“ Mellette láthatni Delfinen játszadozó *Cupido*-kat, a monda szerint az ő gyerekeit. *Eros*t és *Antros*t, „kiknek szépsége azért csekélyebb, hogy a nézők figyelmét a fő szépségtől el ne vonják.“ (Megtalálható: Museum Florent. III. K. XXVII. tábláján.)

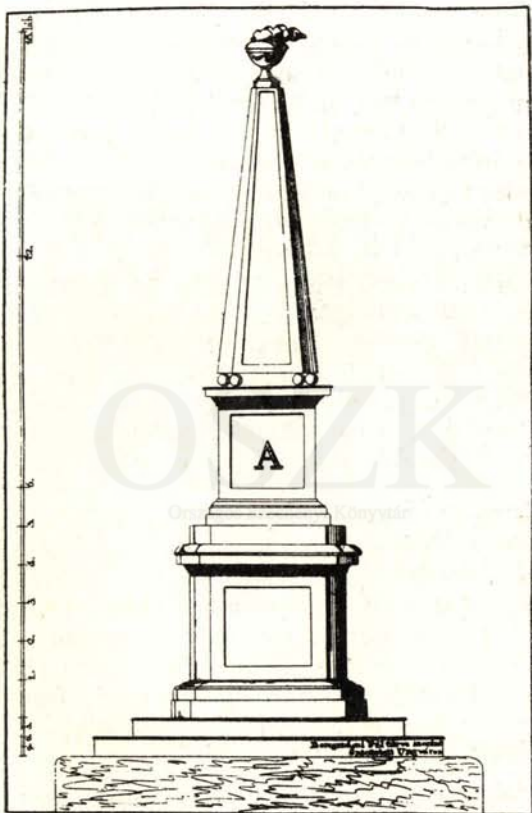
A X. Tábla csoportkép, két személyt: „*Vénust* és *Marst*“ láthatni rajta. *Vénus* a hadba készülő *Mars*ot nyájas szavával és tekintetével lecsendesíti. *Venus Martem vinces*. Jobb karján csak kötőjét viseli, nincs ott bájos öve. Palástja — görögösen — csak csipőjétől lefelé fedi testét, alóla csak jobb lába látszik egy kissé ki, ezen cipő van. (Eredetije megtalálható: Museum Florentinum III. K. XXXVI. tábla.)

E táblák művészi kivitele nemcsak a művelődéstörténészt, hanem a művészettörténészt és művészt egyaránt érdekli és méltán ragadja bámulatra az alakok és árnyékolások azon

precizitása, mely nemcsak egy kezdetleges eszközökkel dolgozó tógátus deáknak, hanem egy szakavatott művésznek is diszére válnék. Ezek után még az indulatok, állatok, fák, virágok lerajzolását, az egyes vidékek levevését akarta egy új füzetben adni, azonban ezt hasonló okokból, mint annyi kiváló kortársának, neki is örök időkre el kellett halasztania.

Szerencsére, azonban már 1819-ben az el ejtett fonalat újból felvette *Beregszászi Pál* mérnök, akiben az egyházkerület kulturánk egy igen értékes munkásával tölté be az ujonnan kreált rajztanári tan széket. *Beregszászi Pál*, mint mérnök ember, gyakorlati utasítást ad építkező embereknek. Böven, 224 oldalon előadja, mennyi anyag kell egy építendő házhoz, mennyi embert kell ott foglalkoztatni és mibekerül végeredményben. Ennek a munkájának címe: „*Az építés tudománya azon része, melybenn az építésre teendő költségek számbavevése adódik elő. Az ahoz érteni kívánók kedvéért készítette Beregszászi Pál. Ilites Földmérő. Négy Réz Táblákkal. Debreczenben. Nyomtatta Tóth Ferentz 1819.*” Az I. Tábla 27.5x15 cm. r. m. B. P. jelzéssel a sikot, vonalat, szöget, mérőlécet, szögmérőt, mértéket mutatja be. A II. Tábla szintén olyan nagyságban mutatja be a mértani testeket. A III. Tábla alaprajzokat, kapukat mutat be. A IV. Tábla házalapokat, épület és tetőterveket ad.

Beregszászi Pál, a mérnök, kollégiumi tanárságában nem ad mértani rajzot többé, hanem tanítványai oktatására ír könyveket. Így: „*A rajzolás tudományának kezdete Debre-*

Csokonai bronz sir- emléke Debrecenben.

Beregszászi Páltól.

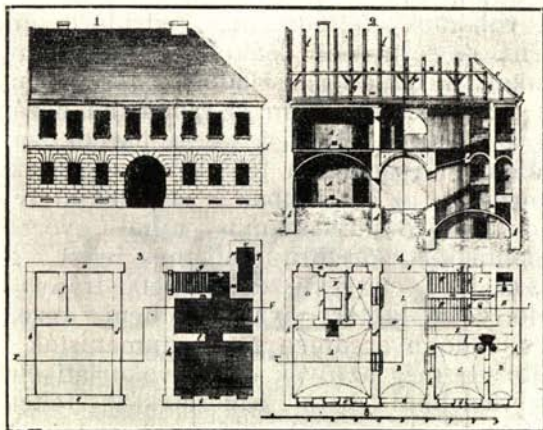
cen 1822.“ (5 réztáblával) c. munkájával a gyermekeket a szabadkézi rajzba akarja bevezetni, gyámolítani egészen más és talán egyszerűbb alapon, mint azt Sárvári Pál tevő. A réztáblák nagysága 21.5x14 cm. Geometriai vonalak, szögek, testek árnyékolással vannak bő magyarázattal, betűzéssel feltüntetve. Nem az emberi test részeit rajzoltatja, mert ez nehéz, komplikált és a gyermek hamar elfeledi, amit tanult, hanem tanuljanak a gyermekek — szerinte — a környezetükben lévő tárgyakról, virágokról és állatokról rajzolni.

Hasonló célból írta és adta ki tanítványai számára „*A szabadkézzel való rajzolás tudományának kezdete Debrecen 1823.*“ (12 réztáblával) és a II. kiadását 1837. c. művét, mely utóbbiban a réztáblák számát 20-ra szaporította mintáit, főleg növényi levelek, virágok, vagy virágkoszorukat tartalmaznak, az emberi test helyét épületi diszletek, oszlopfők foglalják el. A réztáblák nagysága 15.3x9.5 cm.

Míg az eddigi munkáiban a tárgyak geometriai képét adta legközelebbi művében, a tárgyakat azok perspektívájában mutatja be „*A tárgyaknak a látszás tudománya szerinti ismertetése és rajzolósa Debreczen 1859.*“ XII. réztáblája tisztán geometriai figurák perspektivikus ábrázolására szorítkozik. A táblák 22x16 cm. és két drb. 36x13.5 cm.

Szintén Beregszászi Páltól való Csokonai Vitéz Mihály siremléke. Két rajztáblával. Az 1. a sir emlékképe. 2. Debrecen városnak színezett térképe. Debrecen 1860. Ebben a füzetben a siremlék emelésének története is le van

irva. Hátul 24.5x17 cm. táblán a siremlék 16.5x10.5 cm. nagyságban vonalas rajz. Talpán ez a felírás: Beregszászi Pál terve szerint öntettetett Ungváron. Oldalt 24x6 cm. nagyságban az obeliszk négy oldalán levő felírások és reliefek vannak ábrázolva. A metszetek gyakorlott, szakavatott kezekre vallanak.

Az Építés tudományából egy rézlap.

Metszette: Beregszászi Pál.

Utolsó műve: „Az építés tudományának azon része, melyben az épületek ékesítésére szolgáló oszloprendek ismertetése és rajzolása adatik elő. Debr. 1863.” 46 darab szebbnél-szebb réztáblában a debreceni művész-iskolának utolsó megnyilvánulását tiszteljük és az itt bemutatott különbnél-különb, főleg az olasz

Vignola által szerkesztett oszlop-rendszerek tisztán gyakorlati, közelebbről építési célt szolgálnak. A tárgyalását szakemberekre bizzuk. A réztáblák 22x14 cm. nagyságúak.

IV. A rézmetsző deákok nyomdászokká lesznek.

Most, midőn a debreceni rézmetsző deákok tíz évi munkásságán végig tekintettünk, eljutottunk arra a pontra, amelyen mesterségük rohamos fejlődésében egyidőre megpihent. A rézmetsző deákok befejezték munkájukat, a tarsaság oszladozik, részvétlenség lesz osztályrészük. Nem is csoda, ha hazánkban a válságos időkben, véres harcokban és az áldatlan reactioban félénken hallgatnak el a muzsák s az iskolákban a régi tekintély elveken nyugvó humanizmus újból győzedelmeskedik az előretörő realizmus felett. Sajnos, az 1801. évi reális és nemzeti irány bevitelét célzó tanterv-javaslatok nem vezettek maradandóbb eredményre. A humanisták — a többség még az övék — a gyakorlati életre közvetlenebbül ható ismeretektől féltették a nehezebb klasszikus studiumokat. Így történt, hogy az egyházkerület a nemzeti szellem megvédésének ürügye alatt 1804-ben egy újabb litteraria deputatiót küldött ki, mely hivatva volt az egyházkerület összes iskolái számára egy saját viszonyaihoz alkalmazott új szervezet elkészítésére. E bizottság munkálatának eredményét az álmosdi Ratio Institutionis 1806.¹

¹ Ratio Institutionis ex praescriptio conventus superintendentiae helv. conf. additorum trans Tibiscanae per Álmosdum deputationen litterariam. Debrecini. 1806.

ban foglalt össze és a tudomány-ban a reális törekvéseket teljesen zátonyra juttatta.

Az 1795. tanterv, de még inkább az 1801. évi javaslat gyakorlati tárgyai csaknem teljesen kimaradtak a gimnáziumi oktatás keretéből. Kimarad a természetrajz — ezért nem tejezheti be dr. Szentgyörgyi József a szisztematikus és szemléleti alapra fektetett természet történetét. Mellőzik a geometriát — ezért nem jelenhetett meg Sárvári Pál Rajzmesterségének III. darabja. A magyar történelem tanítását egy évre szorítják és a magyar történelem és reálolvasmányok a latin előadásba olvasztatnak. A magyar nyelv, mint külön tantárgy, nem szerepel, hanem a latinnal kapcsolatban, alkalmilag tanítják. A latinul beszélést a 3-ik grammatikai osztálytól fölfelé szigorúan megkövetelték. Ezt kellett a magyar kultúrának megérni abban az iskolában, amelyben már 1799-ben általános öröm és megelégedés közepette ünnepelték a magyar nyelvű oktatás első zsongéjét, az első magyar nyelvű nyilvános vizsgálatban.

Ilyen általános politikai és iskolai hangulat közepette a rézmetsző társaság tagjai nagyon bizonytalan jövő elé néztek. A kevésse kelendő atlasz-példányok gyér jövedelméből tengetik életüket jobb jövőre: külföldi stipendiumra vagy jövedelmezőbb állásra várakozván. Ilyen helyzetükben szegény, de nemeslelkű költő barátjuk: Csokonai, nehéz betegágyából még egy utolsó levéllel keresi fel barátait és hitelezőit. Levelének megindító, meleg hangja a legkiválóbb bizonyítéka az évek

Derecska. 10. Okt. 1804.

szület és születés, és jó Barátia, hogy
én a halálhódj felől igen kevés ismét
nyugt. Tudom én a halálhódj, efricea, sz
vise, rága fegy formába onna fenszengés
gyakorlat i; de tal on, ahol az első meg
valafor nagyon hiszencia efrice. En, ha fegy.
kivételbe keltetném: talán az Anyámól be
kértem legkevésbé földet, sőt éppen nemén.

És a — nem annyira principiumon, min
közéfen módja. Dezen, hogy Tölent olly fegy
látamra megválti. De a mire szabgyan
arvát, kellen még efrice. hogy egyeb.
arvát, nagyon elgyengült efrice. hogy
egyeb. és ne nyírt, ahogy keltetném,
és keltetném, keltetném. keltetném.

Eközé már, keltetném keltetném keltetném.
keltetném, talán keltetném keltetném.
keltetném keltetném keltetném. De meg így is keltetném.
keltetném.

Csokonai levele a három rézmetsző diákhoz.

hosszu során kiforrott nemes barátságuknak. Engedelmeiket kéri, amiért csak nagyobb adósságait tudta nekik megfizetni, míg a kisebb kölcsöneit magával viszi a sirba.¹ Csokonai meghalt ugyan, de szelleme tovább élt közöttük abban a pompásan sikerült arcképben, amelyet Eröss János² deák, Csokonai tanuló-társa és barátja, kevéssel halála előtt lerajzolt³ és a korszak legnagyobb mestere, *John*, rézbe metszett.

Pethes Dávid ily körülmények között nem látván elég biztosnak a jövőt, még 1805-ben kilépett a társaságból és biztos megélhetést keresett. Eröss Gábort és Pap Józsefet szoros barátságuk és a művészet iránt való határtalan lelkesedésük továbbra is megtartja a rögzös pályán. Budai Ezsaiás jó szóval türelemre buzdítja az ifjakat, az iskola emellett még egy kis pénzhez is juttatja őket olyanformán, hogy a meglevő atlasz-készletből 1807-ben 500 példányt vesz át 3 frtjával és még ez évben el is ad belőlük 64 példányt.⁴

Ilyen szomorú helyzetében, melyet még

¹ „A három metsző Atyafiaknak, ha még megvolnának.“ 1804. dec. 10. Levél. Ered. Kézirat a debr. koll. nagy kvtárban.

² Eröss János rajzolta az Eröss Gábor keze alá Szentgyörgyi állatképeit.

³ Márton J.: „Csokonai V. M. nevezet. poetái munkái“ Bécs 1816. I. Köt. Előszó.

⁴ Dr. Balogh F.: id. m. 107. l.

inkább fokozott az a körülmény, hogy egyetlen hű barátja, Pap József, meguntván a sok nyomorgást, 1809. november havában elhagyta őt és Dessewffy József gr. szolgálatába állott és ettől Szentmihályon számtartói hivatalt nyert,¹ elhatározta Eröss, hogy a rézmetszés nemes mesterségével végleg szakít s régi ideáljának, egy nyomdának létesítéséhez fog.

Kicsiny sajtójuk már az időtől fogva volt, amidőn rézmetsző műhelyüket a kollegiumi coetusból a városba helyezték ki; de egy nagyobb nyomdai berendezéshez sem elég pénzük, sem megfelelő felszerelésük nem volt. Azért már 1805-ben alkudozik a komáromi nyomdára, midőn pedig 1808. táján a pataki nyomda válságos helyzetbe jutott, Kazinczy segítségével és anyagi támogatásával minden áron megakarta venni e nyomdát.² Kazinczy szívesen megígérte támogatását, de mindenekelőtt jelenhelyzetük, előbbi életük után tudakozódott.³ Eröss két évig késett a zavaros viszonyok miatt a válasszal, mert Kazinczy levelének vétele után rögtön beállott a lustra és az Insurrectio, amikor vagy katonává vagy valami mássá kellett lenniök, hogy a „mangeléta” hordozásától megmenekülhessenek.⁴ Ezért br. Vay Miklós generalis jóvoltából

¹ Kis Imre levele Kazinczyhoz. Debr. 1809. dec. 2. Dr. Váczy I.: id. m. VII. K. 122. l.

² Eröss G. levele Kazinczy F.-hez 1811. máj. Közli: dr. Váczy. id. m. VIII. K. 519.

³ U. o. 514.

⁴ U. o. 512.

Debrecenben, a Salétromháznál cancellisták lettek és e csekély kondícióban huzták ki az insurrectiót.¹ Midőn 1809-ben a béke helyre állott, Pap József „elunván a sok tévelygést és semmi jobb kinézést mesterségükön nem remélvén, Szentmihályon gr. Dessewffy Ő Nga. számtartója lett.”² Ez a szakadás a mondott év november havában³ történt. „Én — írja Eröss tovább Kazinczynak —, már épen proauctu voltam, hogy egy becsületes Notarius lepkévé váljak, de még is engem a Fatum több avantürségekre is reservált, noha annyira irtóztam eleitől fogva e becsületes titulusu konditiótól, hogy tán Gall a fejembe az ellenkező organumot találná meg, és én még is mindég akaratom ellen bele jöttem.”

A nyugtalan művészlélek azonban mindjárt kezdetben elakarta hagyni az új hivatalt. Br. Vayné, minthogy Salétromházának inspektora, Kiss Imre, nagyon meg volt elégedve vele, marasztotta volna az új cancellistát, bár férje távollétében sem fizetésjavítást, sem jobb hivatalt nem adhatott neki. Elküldötte tehát pénzzel és társzekerekkel férjéhez Fehérvárra, „gondolván, hogy ha Ő Ngával beszélhetek, bizonyosan újra bele racionál a Státiomba.” Ugy is történt. Eröss megígérte br. Vaynak, hogy addig nem mozdul, míg Ő haza nem jön.

¹ U. o. 514.

² Kis Imre levele Kazinczyhoz. Debr. 1809. dec. 2. Dr. Váczy I. id. m. VII. K. 122. l.

³ Eröss G. levele Kazinczy F.-hez 1811. máj. Közli: dr. Váczy id. m. VIII. K. 514.

Eröss Debrecenbe hazatérvén, nagy hévvel beszélt a Generálisnénak azt a nagy parádét (Mustra), amelyet Generális férje 1809. nov. 16-án Ófelsége előtt Fehérvárott tartott. Továbbá lerajzolta azt a briliántokkal ékesített piksist,¹ amelyet a báró nov. 17-én Ő Felségétől kapott ajándécul, viszonzásul azért a nagy szívdességért, amellyel a Generalis a királyi hercegeket Debrecenbe való tartózkodásuk ideje alatt — József nádor 1805; Károly főherceg tábornagy 1807, Rainer főherceg 1810. évben¹ — kitüntette.²

Ez utjában a szerencse ismét feléje ragyogtatja csalfa ábrázatát. Br. Vay Miklósnétól u. i. egy levelet vitt Pestre Pécsi Imre főgondnokhoz, „aki a levél átvételé nél ismételtén megkérdezte Erösst, hogy tudna-e már the-reotypot csinálni és azt a 'soltárra applicálni, minthogy ebből végtelen lesz az Auflág, ennél-fogva kezünkre adnák.“ Amidőn most Eröss Gábor kijelenti, hogy a minták már Debrecenben a lakásán vannak, a főgondnok 3000 frtot és házat ígért, hol zavartalanul dolgozhatnak.³ Debrecenben tűnt ki újból keserves csalódása, amikor Eröss a főgondnoknál, a bárónál je-

¹ Kiss Imre levele Kazinczyhoz. Debr. 1809. dec. 2. Dr. Váczy I. id. m. VII. K. 121. l.

² Szücs István: Szab. Kir. Debreczen város tör-ténelme. Debr. 1871. III. K. 838—39.

³ Kis Imre levele Kazinczy F.-hez. 1809. dec. 2. Váczy id. m. VII. K. 121. l.

⁴ Eröss G. levele Kazinczy F.-hez. 1811. máj. Dr. Váczy id. m. VIII. 514.

lentkezett, már szó sem volt többé az üzletről, sőt a báró régi hivatalában fizetését javította.¹ Miközben most Eröss újból notariusságra gondolt, Bécsből Kis Imre sóházi inspektor útján, akihez levelet és betűmintákat küldött, hogy „a veszett fejszének legalább a nyele árát adná meg,” egy Schindelmayer nevű fiatal nyomdász, aki maga is rézmetsző volt s Eröss betűit megkedvelte, társul hívta fel Bécsbe.² Többszörös levélváltás után végre is rászánta magát a bécsi utra, annál is inkább, mert Márton József professzor egy kis szerény kondiciót is biztosított számára, t. i., hogy „Ajó” (Görög Demeter) atlasza mellé egy mutató-tábla készítésében segédkezzen³ s mialatt magát a typographia tudományában gyakorolja, magának jobb módot kereshessen. Munkájáért kosztot és némi pénzt ígértek neki Mártonék.⁴

Ezalatt Pécsiék egy nyomda felállítását határozzák el. Mikor 1810-ben azonban Pécsi József Debrecenbe jött, azt határozta, hogy a debreceni városi nyomdát veszi meg és a nyomda teljes organizációját Eröss Gáborra bizza.

A városi nyomda az 1800-as évek elején Szigethy Mihály vezetése alatt teljesen lesüllyedt. A városi tanács a nyomda reorganizá-

¹ U. a. U. o.

² U. a. U. o.

³ U. a. U. o.

hez 1810. máj. 3. Váczy id. m. VII. 449.

⁴ Eröss levele Kazinczy F.-hez. 1809. dec. 2. Váczy Id. m. VIII. K. 517.

lióját a tevékeny Csáthy Györgyre bízta 1807-ben.¹ Csáthy nagy szorgalommal hozzálátott a nyomda ujjászervezéséhez, de ez olyan sokba került, hogy a királyi kamara megtagadta a költséget, sőt azt ajánlotta, hogy mivel a Typographia kárára van a városnak, jobb volna azt eladni.² A tanács hajlott az eladásra és elkezdte a nyomda anyagát leltároztatni.³ A leltározás nagyon hosszasan tart. Közben, 1810-ben, a collegium engedélyt kér a városi nyomda megvételére. Minthogy a kamara nem tett ellenvetést, ajánlatot tett a collegium a városi tanácsnak. A városi tanács 1811. február 15-én tartott tanácsülésében azt válaszolta, hogy — nem lesz idegen attól, hogy a Typographia a Collegiumnak adódjon, — „de a leltározás befejezéséig határozatot nem mondhat.”⁴ A leltározás az 1811-ben dúló óriási tűzvész miatt csak 1812 tavaszán lett kész. Mikor a collegium megtehetette az ajánlatát, a Királyi Kamara 1813. augusztus 20-án kelt leiratában a városnak megtiltotta a nyomda eladását: Ő Felsége által a város Typographiájának eladása semmiképen meg nem engedtetik.⁵ Ugy, hogy 1813-ban a Tiszántúli Református Egyházkerület őszi közgyűlése még foglalkozott a vétellel, de az ajánlatát a

¹ Dr. Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debr. 1911. 247—248. l.

² Debrecen Városi Levéltár Okmánytár LXV.

³ U. o. XLVI.

⁴ U. o. LXVII.

⁵ U. o. LXXIV.

Városi Tanács már nem is tárgyalta.¹ Eröss Gábor jóelőre megérezte, hogy ebből a vételből nem lesz semmi. Ezért 1811-ben Pécsi és Vay minden marasztása dacára veri a készülődést Bécsbe, igérvén, hogy az esetben, ha a város nyomdáját megveszik, az engedélyt megnyerik és neki megfelelő állást biztosítanak, mindenkor kész lesz Bécsből lejönni. Csak mikor szekere indulóban volt Debrecenből, kapta meg az értesítést, hogy őt választották meg nyomdásznak. Eröss Bécsből irt válaszában köszönettel acceptálta az állást s mivel biztos volt az engedélyben, a companistasággal könnyen bánt, noha Schindelmayer minden követelését teljesítette. Az alku, melyet Eröss most már semmi áron sem akart megkötni, azon jutott zátonyra, hogy Eröss, mivel sem cursivjai, sem német fracturjai nem voltak, ki-
eszközölte bécsi társától, hogy Bécsből Debrecenbe jöhessen, hol olcsóbb az élet a tanulásra s ha kész lesz a tanulással, ugy is visszajön Bécsbe.³ Titkon azonban arra gondolt, hogy ha időközben a Pécsi dolga dülőre jut, megváltik a companistaságból.³ „Azonban a Pécsi privilegium legyalogodott⁴ és a *petito civitas amota*, én pedig ismét kikoptam. Nincs más mód, hanem hogy újra Bécset kell előrántanom“ — írja elkeseredetten Kazinczynak 1811. elején.

¹ U. o. LXXV.

² U. a. U. o.

³ Eröss levele. U. o.

⁵ megfeneklett.

Ekkor történt, hogy özv. Weinmüller Bálintné Komáromban, a Hazai és Külföldi Tudósításokban újra eladóvá teszi typographiáját „a Verlagjával együtt¹.“ Eröss, mint 1805-ben, úgy most is meg akarta venni a nyomdát, erősen alkudozik az özvegygel, de az alkut a többi nyomdászok elrontották. Bár az özvegy nyomdáját 33.000 frtra tartá, holott 1805-ben 12.000 frtéért akarta adni, Eröss tudván az idők proportióját, most sem tartá drágábbnak, mint előbb.² Hiszen 6000 frtot a 40 mázsa betű, 4 sajtó instrumentum és a Verlag, „mely mind kelendő articulusok, kivéven egy néhány Stankovics predikatiót, igen becsülettel megéri.“³ Tehát ha valahol ez üzletre 33.000 frtot kaphatna, szívesen belemenne. „Én szegény legény lévén, a kinek egyéb Creditem a becsületemnél nints, magam személyibe hova folyamodjak, nem tudom. Patronust is a Fák közt, a kik nem értik, nem is érzik az egész dolgot, hiába keresek. Ha klastromot kellene fundálnom, többen által látnák Szent Szándékomat, tán hamarébb is boldogulnék. Most pedig minden találósságom is csak a tekintetes Urban (Kazinczyban) határozódik meg, mert még azt senki annyira meg nem értette, nem is érzette, mint a Tekintetes Ur. Azért is folyamodom a Tekintetes Urhoz, hogy ha valahonnan a maga Creditjére és Kezességére, a

¹ Hazai és Külf. Tudósítások. 1811. febr. 15.

² Eröss levele Kazinczy F.-hez. Dr. Váczy. id. m. VIII. 514.

³ Eröss levele. U. o.

melyet elég mindenhatónak esmerek, a maga cirkulussába erre a fundusra hamarjába, ha lehet, 33.000 frtot nekem méltóztatna szerezni: Én az interessel mindég fizetem és reménylem, hogy 3 esztendő alatt az egész Capitallist is lefizetem. Ebből én a magam részére semmi Typographiai nyereséget nem kívánok, hanem csak a szedő fizetésit. A nyomtató bérit, a papirost és festéket fizesse a tekintetes Ur.¹

E leveléhez az elmúlt télen készült legujabb betűmintáit is mellékeli,² hogy a jó ízlésű Kazinczy véleményét ezekre vonatkozólag is ismerje.³ Kazinczynak nem tetszettek betűi. „E mesterségben — írja Kis Imrének — nem ért el annyira, mint óhajtani kellett volna. Betűi nem jól állanak egymás mellett. A cursivok és a németek kimondhatatlanul rútak. Sok magyar művészt ismerek a' ki félig vagy addig sem teszi meg az utat s magát valaminek véli, holott non homines, non Mundi etc. Eröss Urnak nem kellett volna magát több tárgyra adni... Bár csak valaki Eröss Urat egy kevéssé nem oly igen bátorrá tudná tenni.⁴

¹ Eröss levele Kazinczyhez. Dr. Váczy id. m. VIII. 517. l.

² E betű mustrákat a debr. kollégium őrzi. A 21-féle betűminta — a német betűmintákat kivéve — Csokonai verseiből vett idézetekből van illusztrálva.

³ Eröss levele Kazinczyhez. Dr. Váczy id. m. VIII. 517. l.

⁴ Kazinczy levele Kis Imréhez. Széphalom, 1811. jun. 27. Dr. Váczy id. m. VIII. K. 610—11.

Kazinczy azonban nem látott kellő garanciát a vérmes ifju mellett, noha Eröss Companistának szólítja fel és fele nyereséget ajánlott fel neki addig, míg a kitűzött összeget kifizeti. Szerinte u. i., hogyha 4 sajtó egész napon át szakadatlanul dolgozhatna, igen szép nyereség lenne, hiszen egy árkust papiroson kívül legalább 50 forintért nyomtatnak. Ennek fele a legnagyobb kiadások mellett is haszon, így a 4 sajtó a 300 dolgozó napon 30.000 frtot hozna be, de még ha felé lenne is, az is jó haszon. E vérmes remények és jó kilátások dacára is, Kazinczy a betűmintákat visszaküldte és lemondott egy nyomda ilyenénképen való felállításáról.

A művészi pálya vége.

Eröss Gábor a sorsüldözött, reményeiben csalatkozott, mindenféle pártfogókban szűkölködő, ernyedhetetlen szorgalmu, törhetetlen akaraterejű ifju Lovasberényből Pestre, Pestről Bécsbe ment s rövid bécsi tartózkodása után újból Debrecenbe érkezik és minden biztatóbb kilátás nélkül maga akar egy nyomtató műhelyt létesíteni. E célból megakarja szerezni az összes nyomdai materiákat, melyek még mindezideig közös tulajdonukat képezték Pap Józseffel. Ezért, no meg leghűbb barátja meglátogatása végett, 1812-ben, Szent Mihályra megyen s ez idő alatt történik meg a két legjobb barát, kik jó és balsorsnak egyaránt részesei valának, a végleges válása. Az 1812. szept. 26-án kötött egyezség-levelük legremekebb kifejezője két igaz baráti sziv őszinte

dobbanásának: „Mi alább irtak, minekutánna
a történetek sora úgy hozta magával, hogy sok
időnkbe, fáradságunkba, és teméntelen költsé-

Garnond Cursiv

*Áldott magánosság ölelbe ejtem
Ottam utolsó könyvemet
Végetlen álmaidba elfelejtem
Világi szenvedésemet*

Petit Cursiv

*Áldott magánosság te légy barátom
Mikor csak a sír lesz örök sajátom
De ez napot mikor jön el
Áldou magánosság jövel*

Országos Széchényi Könyvtár

Colonell Cursiv

*A földem is sírt beföllem
Mikor őlésem neve föllem
Isten, kassád többet nem szólt
Nyakadba borult meg tőből*

Eröss Gábor betűmintái.

günkbe került mesterségünkről le mondani s
több esztendőök ólta köztünk fennálló elfelejt-
hetetlen társaságunknak szétozslani szükséges
(fennmaradván mind az által köztünk örökre

azon még ifjuságunkba kötött, szoros, szívós és szent Barátság, melly esztendeinkkel edjűtt bennünk nevedvén s erősödvén, azt — hála az Égnek és a mi Sympathizáló sziveinknek! — semmi emberi erő — mint a'ma mesterségbeli egybeköttetésünket széjjel nem oszlathatja) a következő barátságos egyezésre léptünk:

1-ör Én Pap József minekutána vólt Társam Eröss Gábor még minden eddig egymást ért szerencsétlenségek is el nem rettentettek attól, hogy reá született s ki tanult betű metzői, öntői s typographiai mesterségéről lemondana: Ezennel minden edjűtt szerzett és felibe engemet illető s általam mettszett, készített és öntött betűket műszereket, stempeleket, matrixokat öntött machinákat atzél és réz rudakat, készített és készitetlen matériákat egyszóval mind azt, a' mit én mint feles ezen mesterségbe szereztem vagy tulajdon kezeimmal készítetem, neki ezennel örökösen által adom, azzal a szíves óhajtással, hogy a' Jó Isten adja meg már valahára neki a'hoz a' régen érdemelt szerentsét! s kinek vólna abba nagyobb öröme, mint nekem?

2-or Én pedig Eröss Gábor elfelejthetetlen társamnak s hiv Barátomnak Pap Józsefnek ezen első pontban ki nyilatkoztatott baráti szivességet háládatos barátsággal elfogadván egyebet ezuttal, — mig az Isteni Gondviselés nekem módot nem ád azt méltóképpen viszontaglan — nem ígérhetek annál — hogy Józsimnak Endrédiéknél levő 200 frtból álló

¹ Eröss levele Kazinczyhoz 1811. máj. Dr. Váczy. id. m. VIII. 519—520. l

1807-beli kosztjáért való adósságát egészen magamra vállalom és azt ezennel semmivé teszem. Melly barátságos egyezésünkről adjuk ezen mindkét részről kezünk aláírásával meg erősített levelünket.“¹

Eröss a jobb módot sohasem találta meg, mert ezután is hiába folyamodott nyomda engedélyezéséért, hiába keresett companistát itthon és kívül e hazán, senkit nem talált, ki ügye iránt melegebb részvételt viseltetett volna. A folytonos csalódás és részvétlenség végre is megtörte akaraterejét, az örökös nélkülözés aláásta egészségét s végelkeseredésében újból br. Vay Miklós salétromfőző házában huzta meg magát s „minden jelen próbatételeit a betűmetszésre, öntésre, nyomtatásra, sőt stereotypusra nézve is abba hagyta.“ Fiatalon, 36 éves korában halt meg a szerencsétől folyton üldözött, jobb sorsra érdemes ember.²

Hüségese társa messze túlélte őt. 1809. nov.-tól 1814. dec. 15-ig gróf Dessewffy számtartója volt,³ mikor is saját akaratából a gróf nagy sajnálatára⁴ gr. Csáky Antalhoz szegődött, hol anyja értesíti őt mostoha apja haláláról és testamentumáról, szeretné látni, mielőtt meg-

¹ Eredeti kéziratot a debr. koll. nagy könyvtár őrzi R. 744.8. sz. a.

² Magyar Kurir 1815. I. 23. sz.

³ Pap József levele gr. Dessewffy Józsefhez 1814. Kézirat a debr. koll. könyvt.

⁴ Dessewffy levele Pap Józsefhez 1814. Kézirat a debr. koll. könyvt.

halna.¹ Midőn 1818-ban a birtok eladás folytán
főrök gr. kezére jutott, Pap József, bár nem
jósántából,² Török hivatalnoka lesz és itt is
marad, valószínűleg élete végéig.³

A rézmetsző deákok hatása.

Az a nagy kulturális és didaktikai mozgalom, mely a debreceni rézmetsző deákok közel másfél évtizedes munkásságát felöleli, térben és időben, távolban és közelben nagy hatást idézett elő. A rézmetszők ismerősei és barátai, akikkel a mindennapi életben a coetusban és a coetuson kívül érintkeztek, lehetetlen, hogy csodálva ne tisztelték volna a kiváló mestereket, kiknek jeles alkotásait minden nap kezükön forogtak és akikre a kiváló tanárok később is büszkén hivatkoztak. Mégis sajnálatos, hogy a deákok közül követőkre többé nem találtak. Még talán az egyetlen Királyi Károlyt kivéve, aki *Kerekés Ferenc „Értekezés és Kitérések. Debrecen 1836.”* c. könyvéhez melléketül egy 22x26 cm. rézlapra⁴ a kettős betűjű mássalhangzót és ahoz példákat is irt, a kivésését azonban már Lenhardt eszközölte Pesten, több rézmetsző deákot, de még csak

hoz Pap Józsefhez 1817. U. o.

¹ Özv. Czihe Péterné Sulyok Judith levele fiának.

² Pap József levele gr. Csáky A.-hoz 1818. U. o.

³ Gr. Csáky levele Pap Józsefhez 1819. Kézirat. U. o. Géresi K. debri. tanker. főig. az 1860-as években még találkozott vele Szinvérváralján.

⁴ E réztábla megvan a kollégium nagy Könyvtárában.

rajzolt sem ismerünk. A kollégium kebelében működő rajztanárok vették át e nemes művészetet, mint a rajzolás és metszés hivatott férfiai.

Csokonai V. Mihály arcképe.

Rajzolta: Eröss János, a költő tanulótársa.

Hatasuk nagy volt a kollégium falain kívül is. Az ő atlaszaik forogtak közkézen nemcsak a debreceni kollégium partikularis isko-

láiban, hanem e hazának legtöbb magyar iskolájában is. Minthogy ez atlaszok jóság, kiállítás tekintetében bátran megállották helyüket a külföldi avas importokkal szemben s mi több, a nemzet nyelvén szóltak. Szentgyörgyi könyvét sem méltatta eléggé egyetlen irodalomtörténet sem. Noha ez Pethő „Természet Históriaja”-nak (1815.) felette áll azért, mert magyar földön született, első magyar rendszeres illusztrációkkal ellátott mű, amelyhez magyar, debreceni deákok készítették az állatképeket, míg a Pethőében Rieder Bécsben. Hogy Pethő precízebb alkotást hozott létre, az Blumenbach újabb és jobb kiadásának tulajdonítható.

Hatásuk eljut nemcsak a Kárpátok bércei közé, hanem még Rómába is. Az ő kezük műve után alkotja meg Ferenczy István az ő halhatatlan remekét Csokonai mellszobrában. Ferenczy „a költőt személyesen nem ismerte, valószínűleg sohasem látta: teljesen John kis-méretű, meglehetősen durva, élettelen metszétére volt utalva” — írja Meller Simon.¹ Hát John ismerte Csokonait, hogy arcképét olyan sikerülten — hiszen ez az igazi és nem a Ferenczyé — rézbe véste? Bizonyára nem. Hanem ő valami mást tartott szemé előtt, amelyet Ferenczy kiváló életírója nem vett figyelembe. Ez a valami pedig az az arckép volt, amelyet Erőss János debreceni rézmetsző deák, főleg rajzoló, Csokonai barátja, ki tehát a költőt személyesen ismerte, oly megszólalásig hiven

² Meller Simon: Ferenczy István (Magy. Tört. Életrajz.) Bpest. 1905. 73. 1

lerajzolta, hogy mindenki, aki az arcképet látta, Márton József szerint, örömmel eltelve kiáltott fel: „Ez az! Ő ez!“ Ezt az arcképet az életrajzi adatokkal együtt pedig Gál László, a Csokonai tanítványa juttatta el Mártonhoz,¹ aki rézbe vésette² és „*Csokonai V. Mihály nev. poetikai munkái. Bécs 1816.*“ kiadását díszítette vele. Ezután a „kupferstück“ után készítette Ferenczy Csokonai mellsobrát márványból oly elragadó szép kidolgozással, hogy méltán, minden hízélgés nélkül írhatta neki Kazinczy: „aki Csokonait ismerte, azt a kövön fel nem lelheti, mert rézbe vésett képe, mely után az Úr dolgozott, hezzá ugyan nem hasonlít. De a plasztika műveiben nem hasonlítás, hanem nemesítés kívántatik.“³ Hogy pedig a mell-szobor lejjén koszorú van, holott az arcképen nincs, annak tulajdonítható, hogy Ferenczy a Vatikánban a római istenek és imperatorok győzelmi babértól megkoszorúzott fejét szemlélhette és ezek ihlették művészi lelkét. Másfelől így lett, e fej feljebb minden magasztalásnál: nem a Csokonai feje, de gyönyörű fej gyönyörűen kidolgozva.⁴

¹ Márton József: Csokonai Vitéz Mihály nevez. poetikai munkái. Bécs. 1816. I. Előszó.

² Ez után az Eröss János által lerajzolt, John által rézbe metszett arckép után készült nemcsak Ferenczy Csokonaija, hanem valamennyi Csokonai-arckép is.

³ Kazinczy levele Ferenczy Istvánhoz 1823. jan. 17. Váczy id. m. XVIII. K. 236. I.

⁴ Kazinczy F. levele gr. Dessewffy Józsefhez 1824. jul. 1. Dr. Váczy id. m. XIX. K. 144. I.

Érdekes, hogy gr. Széchenyi István utazása közben, 1818. aug. 7-én meglátogatta Rómában a Thorwaldsen műtermét és ott találta Ferenczy Istvánt, az első magyar szobrászt, aki Csokonai szobrát faragta és ezeket írja naplójában:

„In dem fond dieses établissement finde ich einen jungen Ungar (Ferentzi) der de Csokonai modelt! — hat leider gar kein Talent. Ich glaube nicht, unter uns gesagt, dass ein Magyar für einen Bildhauer taugt!¹

Magyarul: A műterem egyik szögletében egy fiatal magyart (Ferentzi) találtam, aki Csokonait mintázta, — sajnos, semmi tehetsége nincs. Magunk közt szólva, nem is hiszem, hogy egy magyar szobrászságra alkalmas legyen.“

A rézmetszés mesterségének utolsó művelője Debrecenben Beregszászi Pál tanár, akinek utolsó, 1865-ben megjelent, már említett hatalmas gyűjteményével meg is szűnik a főiskolában a rézmetszés művelése. A cinkográtia foglalta el e roppant fáradtságot és időt igénylő sokszorosítási eljárás helyét.

Az tény, hogy deákjaink nem művészi korszorúért alkották meg szerény munkáikat, hanem célszerűségi elvekből, hasznossági szempontból. Hogy is fejlődhettek volna ki Debrecenben a XVIII. sz. végén kiváló művészek, mi-

¹ Gr. Széchenyi István naplói. Budapest 1823. I. K. 278. l.

³ Kazinczy F. levele Ferenczy Istvánhoz 1823. jan. 17. Dr. Váczy id. m. XVIII. 236. l.

kor még a későbbi idők nagy művészei, egy Ferenczy István, Karacs Ferenc ihletett lelkük művészetének voltak meg nem értett vagy félreismernt martirjai a hazában. Adeákok műveiben a józan didaktika, közelebbről módszeres elvek, melyek a szemléltetésnek minél inkább előtérbe való helyezésében nyilvánultak meg, hozzák meg, bár későn, minden

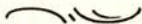
Csokonai: „Ódák“-c. 1809-ben megjelent művének rézmetszetű címlapja.

Erőss Gábor metszette.

idők elismerésének babérkoszoruját homlokukra, melyet talán alkotásuk művészi becse, kulturális értékük leszámítása mellett, korán hervadóvá tenne. Ez iskola magaslóku közszellemének félreismerhetetlen bizonyítékai e munkák; akkor, amikor a kollegium tanárai

a kitünőbbnél-kitünőbb tankönyvek nagy számát bocsátják az ifjuság elé, tanítványaik a legmodernebb, sőt mondhatni, korukat nálunk messze meghaladó taneszközöket készítenek.

Csakis a tanító és tanítvány vállvetett munkásságának eredménye volt az a kiváló módszer, mely lehetővé tette a főiskola deákjainak olyan magasfoku tudományos készségét, mellyel hazánk határain kívül is megállotta helyét, sőt kiemelkedett kortársai közül a debreceni togátus deák.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

